

R. VÁRKONYI ÁGNES

A jobbágyság osztályharca a Rákóczi-szabadságharc idején

„Soha egyszer nagyobb veszedelemben nem forogván nemes emberek állapotja, mint most — írja 1704 végén II. Rákóczi Ferencnek egy kárvallott nemes, aki úgy érezte magát a szófogadatlan, az urakat öléssel fenyegető jobbágyok között, mint a „ragadozó madár előtt a bokorba beszaladt madárka”. A példa kiragadott, de az eset nem elszigetelt jelenség. Bárhol tekintünk a nyolc esztendő történetének mélyebb rétegeibe, a társadalmi élet sűrűjéből merített tényanyag mindig és mindenütt a jobbágy—nemes ellentét kirobbanásainak és forrongásainak gazdag képeit villantja elénk. Mégis, a somlyói nemes instáns szorongásából nehéz lenne, az egyéni félelem helyett, az egész kiváltságos osztályra általában jellemző rossz közérzetet kiolvasnunk.

Hiszen nemcsak a romantikus köznemesi szemlélet látta a magyar nemes-ség hosszúra nyúlt históriája legdicsőségesebb idejének a Rákóczi-szabadságharcot, hanem ennek az irányzatnak a legigényesebb polgári kritikusa, Szekfű Gyula is az erőre kapott rendiség kóros tüneteit állapította meg, mikor az orvos gyanakvásával végigvizsgálta az ország történetének e — szerinte lázbeteg — időszakát. Pedig éppen a polgári történetírók munkái során előkerült tényanyag pergeti még most is bőségesen a szabadságharc egész folyamán szakadatlan és frissen áradó osztályharc jeleneteit. Mégis, mikor az anyag feldolgozására került a sor, a történetbúvárok a varázslók szerepére vállalkoztak: észficamító és nyakatekert magyarázatokkal próbálták bebizonyítani, hogy a történeti valóság más volt, mint amiről a kuruc jobbágyok és tisztek beszélnek, s a nép, eltelve hűséggel és szeretettel urai iránt, önfeláldozóan harcolt a csatatereken. A tényanyagnak Szekfű sem adott hitelt; a felszabadulásukban bízó jobbágyreményeket alaptalanoknak, minden történeti gyökeret nélkülözőknek mondja, Rákóczi jobbágyrendeleteit pedig a fejedelem „rendi korlátoktól megszabadult egyéniségé”-nek rovására írja. S mikor nem durva elhallgatással, hanem a korabeli polgári történetírás legmodernebb eszközei, a legáns mozdulattal a kuruc história periferiájára tolja a szegények, az elnyomottak társadalmi kérdéseit, ő is bírált ellenfeleinek álláspontjára csúszik. Pedig éppen az, akit Szekfű előszeretettel nevez mindig elődjének, éppen Szalay László próbálta meg, a múlt század 50—60-as éveinek lehetőségei között, a politikai, társadalmi, gazdasági kérdések egységében föltárni a szabadságharc történetét. Nagykonceptiójú elgondolását nem tudta megvalósítani, munkájának pedig nem akadt méltó folytatója. A polgári történetírás a Rákóczi-szabadságharc történetét a hadjáratok és csaták, egyéni politikai tervek és nemesi hősök tragédiáinak részletkérdéseire szabdalta fel, s a nagy egész történetét is egyik vagy másik szemszögből, nagyon is futólag és esetlegesen tekintette át. Hatalmas állóképen,

melyet ránk hagyott, sémákká merevedett a történelem szüntelen, változó, mozgalmas valósága: a császári hatalom ellen indított harcot s a jobbágyoknak a feudális elnyomás ellen folytatott küzdelmét szakadék választja el egymástól, s az egyik kizárja a másikat, Rákóczi harca a nemzet szabadságáért a nemesi érdekekkel azonos. E koncepció összefüggéseiben, aki a feudális uralkodó osztály érdekeivel fordult szembe, az tulajdonképpen Rákóczi politikája alatt vágta a fát és a szabadságharc győzelme elé emelt gátat.

Annak a néhány polgári történetírónak, aki a szabadságharc jobbágykérdése fölött nem tekintett el, megnemértés vagy agyonhallgatás lett az osztályrésze. Olyannyira, hogy noha a Szegénylegények éneke c. kuruc vers társadalmi mondanivalójának lényegét még a század első évtizedében meglátta egy jószemű historikus, s a hajdúvárosi kiváltságot követelő jobbágyok harcáról is írtak, mindezt ötven, negyven év múltán új fölfedezésként kellett üdvözölnie történetírásunknak.

A marxista történeti kutatás soha nem került ki a szabadságharc alatt is eleven jobbágyi osztályharc tényeit, mégis összefüggő, monografikus feldolgozásával adós maradt. Rákóczi Emlékiratait, a szabadságharc történetének első összefoglalását, a jobbágyok magatartásának realista ábrázolásában máig sem múlta felül tudományos mű. Ki is tudta volna a valóság kemény igazságainak könyörtelen kimondásával s mégis annyi megértő szeretettel ábrázolni a kuruc jobbágyok érzéseit, harcait és vágyait, mint maga a fejedelem?

A Habsburg-ellenes harcok nemzeti ideológiájáról fölszikkázó viták során éppen e mozgalmak társadalmi valósága, a jobbágyság magatartása került az ellentétes nézetek keresztútjébe. A kiragadott adatok és idézetek azonban még nem mutatják meg, hogy merre mozdult Rákóczi fejedelemsége alatt a jobbágyi élet. Merre vitte őt a szabadságharc és merre vitte ő a szabadságharcot? A jobbágyi élet hétköznapija az adófizetés, robotolás, dézsmaadás kötelessége változott-e a szabadságharc kibontakozásának pirosbetűs eseményeivel? A fegyverre kelt jobbágy kitarzott-e a család, a falu s az egész jobbágyosztály érdekei mellett, vagy öntudatlanul is nemesi célok kiszolgálója lett? Meddig jutott el a kuruc katona és az egész jobbágyság ügye, s milyen indulattal és milyen gondolatokkal harcolta végig a falvak népe a hétesztendő küzdelmet? Tanulmányunkban a jobbágyi osztályharc és a szabadságharc fordulatai között fel-lelhető szerves kapcsolatokról kísérünk meg néhányat fölvázolni.¹

¹ A polgári történetírás egyes irányzatainak állásfoglalását a Rákóczi-szabadságharc társadalmi kérdéseiről ismerteti: *R. Várkonyi Ágnes*: Bercsényi Miklós pátenze a fegyverre kelt jobbágyok felszabadításáról 1704 tavaszán. Századok (a továbbiakban Sz). 1958. 222—223. l., *uő.*: Kuruc költészet és pozitívizmus. Sz 1961. 730—731. l. — A marxista történetírás valamennyi alkotása számol a jobbágyi osztályharc jelentőségével. A kérdés elméleti összefüggéseit összefoglalta: *Pach Zsigmond Pál*: A nemzeti összefogás kérdései a Rákóczi-szabadságharcban. Sz 1954 1—14. l. — Az új tényanyag jelentős részét feltárta, a szegénylegény mozgalmat és a jobbágykatonaságnak a hajdúvárosi kiváltság elnyerésére indított mozgalmát rekonstruálta: *Esze Tamás*: II. Rákóczi Ferenc tisztántúli hadjárata. Sz. 1951. 30—119. l.; *uő.*: A szegénylegények éneke. Irodalomtörténeti Közlemények (a továbbiakban: ITK) 1953. 5—28. l.; — *Molnár Erik* a Habsburgellenes harcok ideológiai kérdéseit elemezve kimutatta, hogy a burzsoá nacionalista eszmék átszűrődése a feudalizmus osztályviszonyainak elkendőzését idézheti elő, s az osztályharc elvének következetes érvényesítéséért szállt síkra. E témakörbe vágó tanulmányai közül: A nemzeti kérdés (Magyar Tudomány [a továbbiakban MT], 1960. 10. sz.), Ideológiai kérdések a feudalizmusban (Történelmi Szemle [a továbbiakban TSz] 1961. 9. sz.), Történetiszemléletünk nacionalista maradványai (Új Írás, 1962. 11. sz.). E tanulmányok nyomán kibontakozó széleskörű vita (a vitacikkek közül: *Pach Zsigmond P.*: A „haza” fogalma az osztálytársadalmakban. Sz 1962. 393. l., *Balogh—Simon*:

II. Rákóczi Ferenc sok töprengés után szánta rá magát, hogy hazai erőkkkel indítson harcot az egyik legtekintélyesebb európai nagyhatalom, a Habsburg-állam ellen. Mikor a jobbágyok kezébe adta a felkelés zászlóit, maga sem gondolta, milyen kockázatot vállal. A felkelő jobbágyok nem azért fogtak fegyvert, hogy gyűlölt uraik javait gyarapítsák, hanem mert úgy gondolták, hogy ha kiverik az ország elnyomóit, nem lesznek többé mostohagyermekai a hazának. Reményük nem volt alaptalan. 1703 tavaszán Rákóczi mindennemű úrbéri tehtertől mentes, örökös szabadságot ígért az idegen elnyomás ellen fegyverrekelőknek.

A pátenis, amelyben a fejedelem ezt leszögezi, máig sem került elő, de annyi egykorú forrás utal rá közvetlenül és nagy meggyőző erővel, hogy nem lehet megkerülni a kérdést: valóban létezett-e, létezhett-e a XVIII. század elején, a feudális Magyarországon ilyen pátenis.

Az első hónapokban a megyék és a császári tisztek felsőbb utasításra, de a maguk jólfelfogott érdekéből is, elkohozták és Bécsbe küldték a felkelők kiáltványait. A császáriak tehát nem szállingózó hírek alapján, vagy kuruc toborzó-tisztek beszédeinek hitelt adva állították egybehangzóan, hogy Rákóczi az örökös szabadság ígéretével szőlította fegyverbe a jobbágytársaikat.²

Maguk a jobbágykatonák, mikor fegyverfogásuk indítékairól beszélnek, határozottan leszögezik, hogy a jobbágyi szolgálatok terhe alól megígért felszabadításuk reményében állottak zászlók alá.³ A történészek csaknem fél-

Megjegyzések Molnár Erik „Történet szemléletünk nacionalista maradványai” c. cikkéhez. MT 1963. 2. sz.) ma még nincs lezárva. A Rákóczi-szabadságharcot illetően a különböző álláspontok képviselői megegyeznek abban, hogy csak az osztályharc és az osztályerőviszonyok alapján tárható fel a valóság megragadásának igényével a Rákóczi-szabadságharc társadalmi valósága, de az ország történetében betöltött szerepének megítélésében eltérőek a vélemények.

Tanulmányunk a jobbágyi osztályharc és a szabadságharc döntő mozzanatai között kimutatható törvényszerű összefüggések feltárásához kíván — a teljesség igénye nélkül — tényanyagával és szempontjaival hozzájárulni.

² „A lázadók az oltalom és a kiváltságolás hiú ígéretével a szegény népet” saját pártjukra hódítják... „az ellenség kiáltványai, melyek a nép félrevezetését célozzák, semmi szín alatt ne engedjék terjeszteni, és az ezeket terjesztők elfogassanak” — Lipót császár rendelete Szatmár vármegyének. 1703. aug. 13. Sz 1874. 406—407. l.; — 1703. nov. 26. Fejér megyének. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár (OSzKK), Thaly Gyűjtemény a továbbiakban (ThGy.) 1389. Fasc. XXIII. fol.: 666. — „Weilen der Rákóczy dem Landmann die Freyheit der Religionen, die Exemption a dominio domini terrestis, die Aufhebung der Portionen, und des verhassten Jobbaginatus, oder Leibeigenschaft durch offene Patenten verspricht” gr. Seeau, az erdélyi Cameratica Commissio elnökének jelentései. Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens. II. köt. 302—309. l. — Huszár János Pest megyei szolgabíró, mikor elrendeli Rákóczi kiáltványainak beszolgáltatását, „biztató” pátenisről beszél (1703. aug. 18. *Hornyik János*: Kecskemét város története IV. köt. Kecskemét. 1866. 234. l.). Bercsényi is „biztató pátenis”-nek nevezi azt a kiáltványt, melyben szabadságot ígér a fegyverforgatóknak.

³ A Rákóczi szabadságígéretére hivatkozó — ma már tudjuk, hogy nagyszámú — jobbágykatonafolyamodvány közül néhányat elsőnek *R. Kiss István* adott ki: Adatok II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemmé választásához Történelmi Tár (a továbbiakban TT) 1906. I—III. közl. 1, 198, 408. l. — Újabb katonafolyamodványok mintegy félszázad múltán kerültek kiadásra. *Esze Tamás* (szerk.): Kuruc vitézek folyamodványai (a továbbiakban KVF) Bpest. 1955. 627 l. Annak ellenére, hogy mindmáig késik a fegyverfogás indítékaira hivatkozó katonafolyamodványok kritikái, a teljesség igényével történő feltárása, az eddigi adatok alapján is nyilvánvaló, hogy a jobbágykatonák reménye nem korlátozódott egyetlen seregbe vagy ország-részre. A marosszéki jobbágyok ismert folyamodványa mellett arról, hogy e vélekedés milven általánosan élt az erdélyi katonák körében, az a folyamodvány vall, melyet több sereg főhadnagyai írtak az erdélyi országgyűlésnek: „A mi seregeink nagyobb részént és más seregek is jobbágyi rendekből állanak, kik is szabadságok megnyeréséért biztatván először fogtanak fegyvert.” *R. Kiss*: Adatok. 144. l. — A munkácsi katonák és hajdúk vélekedéséről: „Mikor Isten

évszázadon át hitetlenül és kétkedve forgatták e határozott hangú jobbágyfolyamodványokat. Ma már senki nem vádolná haszonleséssel vagy megalapozatlan remények hangoztatásával ezeket a kuruc jobbágyokat, mint a polgárság történetírói tették, akik a nemzeti önfeláldozásról szépen csengő, de üres frázisokat és egy sereg, azóta hamisítványnak bizonyult, kuruc balladát vetettek a folyamodványok hétköznapi szavai ellenébe. De a fegyvertfogó jobbágyokat történetírásunk sem fogadta el sokáig koronatanúknak. Csupán annyit látott valószínűnek, hogy Rákóczi a határon, az egybegyűlt felkelőket lelkesítő szavaiban ígérte meg a szabadságot. A Beszkidek lejtőjén csupán néhány száz fegyveres állott, a jobbágyszabadság reményétől viszont egész vármegyék és országrészek visszhangzottak. A hidasi jobbágyok folyamodványukban határozottan Rákóczi pátensére hivatkoznak: „Az ő Nagysága kegyelmes rezolúciója és pátense continentiája azt tartja, hogy az kik az ő Nagysága hűsége mellett fegyvert fognak és táboroznak, azok a jobbágyság alól felszabadulnak.”⁴

Nem lehetséges viszont, hogy csupán a seregyűjtő hadnagyok vetették el a sulykot? A nép között ezerek kapitányok maguk fogalmazta kiáltványai forogtak? Aki ismeri a szabadságharc kirobbanását követő hónapok lázas iramát, a kuruc hadsereg első tisztjeit — a nemesi származásúak között is nem egy a nevét sem tudja papírra vetni —, az nem kétkelhet e feltevés alisztorikus jellegében. A feudális osztálytársadalom gondolatvilágának hierarchiájában melyik egyszerű hadnagy mert volna, ilyen nagyhorderejű kérdésben, csupán a maga szakállára könnyelmű ígéreteket tenni?

A történeti forrásanyag belső logikája pedig a jobbágyfolyamodványok igazát bizonyította be. Beresényi Miklós 1704. április 2-án a lévai táborból kiadott kiáltványában határozottan kijelenti, hogy a fegyvertfogóknak egyéni vagy hajdúvárosi szabadság jár. Akik fegyvert fognak — írja —, „mind maghok, mind jövendő maradikok minden adózások, terhek s földes urak hatalmából örökösen föl szabadittatnak és szabadsággal meghajándikoztatnak”, a közösen felkelő helységek pedig, „helységekkel együtt örögh szabadsághot nyernek”. Beresényi e pátensében nincs egyetlen olyan állítás sem, mely nem ugyanazt mondaná, mint amire az ország különböző területein, nem is egyidőben, a jobbágyok maguk hivatkoznak.

Beresényi pátense szókincsében, gondolati anyagában és szerkezeti felépítésében a csaknem egy évvel előbb keletkezett brezáni pátenssel rokon, de hasonló egyezéseket mutat azzal a kiáltványával is, melyet ugyancsak ő 1703. szeptember 17-én — Rákóczi korábbi Rác pátensét megerősítendő —, Tokaj

Nagyságotat mi közinkben Magyar Országgra kihozta az szegény nemzetnek ígája alól fel szabadítására, akkor azt fogadta Nagyságod, hogy valaki Nagyságod mellett fegyvert köt, mindenféle úrdolgától, adózástól és szerjársától immunitáltatnak.” KVF. 133. l. — Az Ugocsa megyeiek, szatmáriak, Máramaros, Bereg megyéből való katonák ugyancsak „Fejedelmi igirt kegyelmességét is elméjekben tartván” . . . Kajdi István mezei gyalog ezerének folyamodványa. KVF. 253. l. — Mennyire erős volt Rákóczi ígéréteinek számontartása Szatmár megyében, arról az ecseদি lakosok folyamodványa beszél: „Ecsedi lakosok jelentik Nagyságodnak, hogy Nagyságod midőn szegény hazánkba bejőne a Lővei erdőn, midőn Nagyságodhoz mentek volna illy ígérést vetek, hogy Nagyságod az előtt való szabadságokban, megtartja, melyet, hogy Nagyságod confirmállyá alázatosan kívánnyák.” Extractus Instantiarum (a továbbiakban Extr. Inst.) 1574. O. L. A Rákóczi-szabadságharc levéltára (a továbbiakban RSzlt.) II. 2. i. — Rákóczi ígéréteire hivatkoznak a Nyitra megyei katonák is: „Mocsonaki katonák alázatosan instálnak Nagyságodnak emlékeztetvén Nagyságotat Kegyelmes ígéréteire . . .” Prot. Exp. Cons. 54. l. 99. no. OL. RSzlt. II. 2 i.

⁴ A hidasi jobbágyok folyamodványát idézi *Esze*: Bevezetés. KVF. 10. l. — A kérdés historiográfiai áttekintését ld.: *R. Várkonyi*: Beresényi pátense. 222—223. l.

alól bocsátott ki. A kiáltvány nemcsak mentességet ígér minden adófizetés és teher alól, nemcsak a hajdúvárosokéval egyenlő szabadsággal kínálja meg a kurucokhoz csatlakozó rációkat, hanem leszögezi, hogy nem kerülnek idegen bíróságok hatalma alá sem. A szabadságharc vezetői a rációk csatlakozásának később is fontos feltételét látták a katonatelepek önkormányzatának biztosításában. A magyarországi rácság megnyerésére tett kísérletek azt mutatják, hogy Rákóczi és Bercsényi rendkívül alaposan ismerték a lakosság e csoportjának történeti előzményekben gyökerező társadalmi igényeit, és kísérletet sem tettek arra, hogy ezeknek megkerülésével vagy elhanyagolásával próbálják megnyerni őket.⁵

Az ország belső tájain élők történeti hagyományáival Rákóczinak még inkább kellett számolnia. Az északkeleti országrészt s a hozzá kapcsolódó vidékek láncolatát egészen a Dunántúl s a Felvidék nyugati széléig a XVIII. század elején olyan jobbágyi sorban élők népesítették be, akiknek magatartását, uraihoz való viszonyának alakulását másfél évszázadon át hosszabb rövidebb ideig a hadiállapot, a török harcok és a Habsburg-ellenes küzdelmek határozták meg.

A XVI. században a török bennléte az országban, az ellenség közé szorult helyzet kényszerítette arra az országot, hogy Erdélyben és Magyarországon is visszaadják a jobbágyok szabad költözködési jogát, majd a végvárakban fegyveres szolgálatot vállalókat akarva-akaratlanul is kiereszzék földesúri hatalmuk alól. Az erdélyi fejedelmek katonai erejüket az úrbéri szolgálatból kiemelt jobbágykatonákkal erősítették meg. Bocskai [hajdúkiáltását más főurak — Rákóczi György, Zrínyi Miklós, Batthyány — katonatelepítései követték.⁶ A lánc nem szakadt meg: Rákóczi György dédunokáját, az ifjú II. Rákóczi Ferencet meleg baráti kapcsolat fűzi Batthyány Ádámhoz. Birtokaira is ellátogat, ahol Batthyány megerősítette a nagyapja adományozta katonakiváltságokat. Ahogyan a végvárak vonala kanyarította körbe a törökké lett területeket, úgy húzódik a XVII. század folyamán a Muraköztől az erdélyi végeig félkörben a szabad hajdú, katonáskodó, fegyverrel szolgáló helységek láncolata.

II. Rákóczi Ferenc ígérete tehát gazdag történelmi előzmények és tapasztalatok alapján született meg. Betetőzése mindennek, de ugyanakkor magasabbrendű kibontása is. A korabeli Magyarországon nem hangzott újnak és rendkívülinek. Hatását viszont joggal tekinthetjük páratlannak. Tömegmozgósító ereje példa nélkül való: a Tiszántúltól a Morva határig, a Székelyföldről a Dunántúlig forrongásba hozta a népet.

⁵ *R. Várkonyi*: Bercsényi pátense... 230. l. — Bercsényi Miklós rácz pátense. Tokaji tábor, 1703. szept. 17. OSzKK. ThGy. 1389 Fasc. 1703, fol. 20. — Rákóczi 1703. aug. 9-én a székelyhídi táborból kibocsátott rácz pátensét idézi: *Esze*: Rákóczi tiszántúli hadjárata. 77. l. — A szentendrei rációk megnyerésének érdekében írja Bercsényi 1703. nov. 29-én Szikszóról Károlynak: „Kegyelmed maga írása által is igen parancsolhatna nekik inkább az magyar nemességen és német praedának gazdagságán kapiának, mint sem veszedelmeken. Jó volna valakit közülük az Despotasággal föl biztatni, kit Kecskeméti Rácz lakosok vihetnének ismeretségek által véghez.” A Károlyi nemzetség levéltára (a továbbiakban Károlyi lt.). 1703. nov. Fasc. 2. B. 17. — Rákóczi 1704. szept. 2-án kiadott „Rácokra küldött pátens”-ben arról beszél, hogy a császár a rációk privilégiumát elrontotta, s a németek mindenféle terhekkel jobbágyokká tették őket. OSzKK. ThGy. Fasc. 1704. fol. 52—53.

⁶ A kérdésnek nincs az egész országot átfogó egységes monografikus feldolgozása. *Benda Kálmán*: A Bocskai-szabadságharc. Bpest. 1954. 124—129. l. — *Komáromy András*: Hajdú szabadságlevelek. TT 1901. 605—610. l. — *Zimányi Vera*: Adatok a dunántúli hajdúk történetéhez. Sz 1960. 586. l. — *Somogyi Éva*: A határőrvidéki privilégiumok hatása a paraszti osztályharc alakulására a XVII. században. TSz. 1962. 149—172. l. — *Mezősi Károly*: Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében (1692). Bpest. 1943. 208—213. l. — Az erdélyi katonáskodó rétegről: *R. Várkonyi Ágnes*: A Rákóczi-szabadságharc kibontakozása Erdélyben. Sz 1954. 22. l.

Kétségtelen, hogy az országot végromlásba döntő Habsburg-elnyomás elleni harc 1703 nyarán olyan program volt Magyarországon, mely különösen a könyörtelenül behajtott adókkal tönkretett szegénység s a minden kiváltságtól megfosztott régi fegyverviselők körében talált visszhangra. A jobbágy azonban a porciótól akkor is megszabadulhatott volna, ha császári zászlók alá áll, a letelepedett végváriakra pedig a császári ezredekben jó zsold várt. Mégis a Felvidék és a Dunántúl lakossága, mikor még csak a híret hallotta Rákóczinak, a császári toborzótisztek szava előtt becsukta a fülét. A kétszeres zsold ígérete sem indítja meg, sőt arra is van példa, hogy néhányan, akik felesküdték, visszadják a pénzt.

A régi polgári történetírók a nagy Rákóczi-várás okát irracionális tényezőkben keresték. A kortársak Rákóczi szabadságot ígérő pátenseinek s e pátensek hírének tulajdonították. A kortársi vélemény azonban bármennyire is a valóság ismerete alapján született meg, önmagában még nem ad elégséges magyarázatot. Hiszen Magyarország és Erdély távoli, egymástól fejlődésben és helyzetben eltérő vidékei szinte egycsapásra, néhány hónap leforgása alatt fogott fegyvert a jobbágyság. A feudális társadalom olyan osztálya tanúsít egységes magatartást 1703 nyarán, amelyet a XVIII. század elején a különböző anyagi helyzet, az életforma számtalan rétegre és csoportra osztott. A szellemeket, a nincsteleneket, a szőlőtulajdonos tehetősebbeket, az árendát, taxát fizető jobb módúakat csupán a kiváltságosak táborából való kívülrekesztettség állapota kapcsolta össze. Mintahogyan a volt végváriakat, a sókereskedő, a marhaesordákat tartó, a hegyaljai, tiszaháti, mezővárosi, alföldi jobbágyokat, a főúri majorkok cselédeit s a mezővárosok civis gazdáit sem tartotta össze más, mint az alávett társadalmi helyzet. E sokrétű társadalmi osztály körében a belső feszültséget egyes vidékeken a jobbágysorba süllyedt régi katonarétegek vagy kiváltságaikat vesztett szabadok növelték. Másutt a bécsi politika új földesúrként grasszáló exponense, a várparancsnok, a harmincados, a sőtiszt vagy a kamara tisztviselője szította. Közben a két évtized leforgása alatt hallatlanul felszökött állami adó növekvő terhe, behajtásának brutális módszerei az elnyomottak elkeseredését az ország egész területén a robbanás határáig feszítették. A hazai urak s a jobbágyok ellentéteit pedig az abszolút hatalma kiépítésén rendkívül durva eszközökkel munkálkodó Habsburg-állam vám- és kereskedelempolitikája sokszorozta meg.

A berendezkedő abszolutizmust a kiváltságokból kirekesztett lakosság számára különösen az tette nyomasztóvá, hogy áthatolhatatlanul eltorlaszolta a jobbágysorból való felemelkedés régi és kipróbált útjait.

A végvári élet s a katonáskodás a földesúri függésből való kiszakadás legáltalánosabb módját jelentette másfél évszázadon át. Fegyverforgatással nemcsak egyes vitézek, hanem nagyobb jobbágyközösségek, falvak vagy vidékek is szabadságra emelkedtek. A magyarországi jobbágyság nem sajnálta a véráldozatot, élt, amikor tehetette a karddal szerzett szabadság elnyerésének lehetőségével. A karddal szerzett szabadság, a katonaszabadság az évszázados háborúk során sokrétű tartalmat nyert. Jelentette a katonáélet szabadságát a jobbágy-sorral szemben, a társadalmi felemelkedéshez utat nyitó, vitézi tettel könnyen elnyerhető nemeslevelet, de kifejezhette a katonaparaszti életformát is.

Mire azonban az ország váraitól lekerültek a török lófarkas harci jelvényei, az is nyilvánvalóvá vált, hogy a katonáskodás, mint a kiváltságon kívüliek életformája, nem tartható továbbra fenn. Bécs 1690-ben a török ellen felkelő balkáni népeknek önkormányzatot, vallásszabadságot, adómentességet ígért,

a magyarországi katonákat viszont jobbágy sorba vetette vissza. A szélnek eresztett végvári katonák — ahogy magukat nevezték — végbeliek, bástyások, páljasok, hajdúk, boerek, armások és más, régen fegyverrel szolgáló csoportok — a várak körül letelepedve, földesurak hatalma alá szorultak, a fegyverrel szolgáló helységek elvesztették kiváltságaikat, mert a haza csak jobbágyi ígében adott megélhetést a hozzájuk hasonlórúnek.⁷ De nemcsak egy többé-kevésbé számottevő réteg személyes szabadságát rontották el, hanem Lipót császár Magyarországon — úgy tűnt — semmivé foszlik mindaz az eredmény is, amit a jobbágyi osztályharc e szabad rétegek létével és e rétegek által, az ország ellenségeivel folytatott másfél évszázados háborúk során a katona életformába akkumulált.

A jobbágy az alávetett sorból a XVII. század végén, ha nem akart kiszakadni a feudális termelési rend kereteiből, csak egyetlen úton emelkedhetett ki: pénzzel megváltotta szabadságát és nemesi levelet vásárolt magának. Lipót császár krónikus pénztelenséggel küzdő udvara a bevételnövelés e sovány módja elől sem zárkózott el, bőven osztotta a nemesi leveleket. Ellenben olyan viszonyok között, amikor az államhatalom a szegénymesség csoportjait sőt a nemeseket is adófizetésre szorítja, mikor az egész ország hitelhiánnyal küzd, természetes, hogy az egyéni felemelkedés e szűk ösvénye sokat vesztett csábító erejéből, és csak kevesek számára volt járható. Az udvar kereskedelempolitikája, mely egy évszázados próbálkozás után végleg egyes főurak és idegen hitelezők kiváltságává tette a só-, a bor-, a marha- és a gabonakereskedelmet, amely szigorú vámrendszerrel, harmincadosok rajával védte a maga embereinek érdekeit, a jobbágyiség előtt az áruértékesítésnek és árutermelésnek, vagyis a gyarapodásnak azt a keskeny útját is lezárta, amelyet a század folyamán a földesúri érdekekkel vívott harca során sikerült még megtartania. Nem esoda tehát, hogy a XVII. század végére a végvárak helyett a „zöld várba” állnak a vállalkozó szellemű jobbágyok, s a hegyek és erdők rejtett ösvényein kerülnek meg a harmincadhivatalokat.

A szegénylegénnyé süllyedt katona, aki a jobbágyi iga helyett a tengődést választotta, s a csempészélet veszedelmeit vállaló jobbágy csupán elenyészően kis csoportját alkotja Magyarország korabeli jobbágyiségének. A bújdosó csoportok megjelenése nem is általános jelenség az országban, egyes területeken, az országhatárok közelében tűnnek fel, s mint „tolvajok”, „predok”, „latrok”, ismételt gondokat adnak a megyei tiszteknek s a császár harmincadosainak.

A jobbágyi osztályharc történelmi távlataiban viszont a szegénylegények s a hegyekbe szorult parasztok jelentősége rendkívül nagyra nő. Megtestesítői

⁷ *Hornyik János*: A rácok ellenforradalma 1703—1711. Sz. 1868. 532—533. l. — 1700-ban a kamara császári rendeletre összeírta a hajdúvárosokat azzal a megfontolással, hogy privilégiumok az új viszonyok között nem maradhat meg, s a hajdúvárosok a császár javára lefoglalandók. Az összeírást a Bihar megyei hajdúhelységek lefoglalása (1701. febr. 2.), fiscalis birtokoknak nyilváníása követi, majd a császár Eszterházy Pálnak adományozza elmaradt nádori fizetésének fejében. Az erdélyi fejedelem parancsára katonák állítására is köteles Diószeg kilenced- és robotmegváltás, mészárszék és kocsmáltatást bérlő kiváltságát 1692-ben a kamara megszüntette. *Mező*: i. m. 185—186, 208—213. l. — *Gottreich László*: A bihari nép harca 1703-ban. *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban Hdtk.) 1955. 3—4. sz. 100—101. l. — A körmenedik katonáskodással szerzett jogaik ellen Batthyány Ádám özvegye indít a század végén támadást. *Zimányi*: i. m. 290. l. — Erdélyben a katonáskodók szabadságának elvesztése, a boerek, a dragonyosok, puskások s az új, zsoldért szolgáló császári őrség drámai összeütközése során ment végbe. *R. Várkonyi*: A Rákóczi-szabadságharc kibontakozása Erdélyben. 22. l. — *Magyari András*: A parasztság helyzete, habsburgellenes és antifeudális harca a XVII. század fordulóján Máramaros tartományban. *Studia Universitatis Babeş—Bolyai*. Ser. IV. Fasc. 1. 1961. Cluj.

ők a jobbágyság általános tiltakozásának. Öntudatlanul, csupán létükkel objektív kifejezői annak, hogy a jobbágyság nem nyugodott bele az évszázad során a felemelkedés felé vágott utak lezárulásába.

A jobbágyi osztályharc történelmi tapasztalatai, az elért eredmények elvesztésének még nagyon is eleven élménye volt a gyúanyag, mely Rákóczi fegyverbeszólító, szabadságot ígérő pátenseinek társadalmi hatóerejét mindent felülmúlóvá tette.⁸

A XVIII. század elején, mikor még alig zúgtak el a hallatlan vér- és anyagi áldozatokat követelő török háborúk, de már nyilvánvaló, hogy Bécs hosszú időszakra igyekszik berendezkedni Magyarországon, a falvak népét nem is lehetett volna mással, mint azzal az ígérettel a zászlók alá állítani, hogy megszabadulnak a földesúri függésből. A mezőszentjakabi jobbágyok szerényhangú kijelentése határozottan fejezi ki a jobbágyi fegyverreklés általános feltételét: „Ha méltóságod olyan jövődöbéli nagy jó reménységgel biztatna bennünket, hogy az jobbágyság alól megszabadulhatnánk, mi kegyelmes urunk vitézi seregeiben zászló alá állnánk.” Valamennyi ismert jobbágykatonafolyamodványnak visszatérő motívuma az a meggyőződés, hogy ha fáradozásuk, vérhullatásuk után ismét csak nyakukba kell venni a jobbágyi ígát, semmi haszna nincsen fegyverviselésüknek.⁹

Abban a történelmi pillanatban tehát, amikor Rákóczi a tiszaháti felkelők élére állt, ha hadsereget akart maga mögé állítani, nem is tehetett mást, mint hogy szabadságot ígért a fegyvertfogó jobbágyoknak. Cselekedete nem volt rendkívüli vagy szokatlan. Korábban — mint láttuk — néhány főúr már próbálkozott hasonlóval. A jobbágyi osztályharc gyakorlatában pedig a katonaszabadság, a fegyveres szolgálattal szerzett függetlenség, mélyen az ország történelmi körülményeiben gyökeredzett.

A hazai történelmi fejlődés törvényszerűségeiből leszűrhető tapasztalatok alapján tehát a kortársak véleményével és a jobbágykatonák tanúvallomásával egybehangzó eredményekre jutunk. 1703 tavaszán és kora nyarán az ország

⁸ *Sinkovics István*: Eszterházy Pál nádor és az erdélyiek kereskedelmi társasága. Bécsi Magyar Történelmi Intézet Évkönyve 1937. — A volt végvári katonaságnak a Thököly-felkelésben vitt szerepéről: *Benczédi László*: A vitézlő rend ideológiája a Thököly-felkelésben. TSz. 1963. 44. l. — Lipót abszolutizmusának gazdaságpolitikájáról: *R. Várkonyi*: A Habsburg-abszolutizmus a XVII. sz. második felében. Kézirat. A bújdosóélet és a csempésztevékenység összefonódásáról: *ua.*: A „népi kurucság” ideológiája. TSz. 1963. 44—55. l. — Nincs arról országos áttekintésünk, hogy milyen mértékben változott meg a jobbágyi élet a török kiűzése után. A helytörténeti feldolgozások alapján két ellentétes irányú tendencia állapítható meg: 1. a háborús pusztítások és zaklatások után a nyugodtabb élet kedvez a gazdasági fejlődésnek (benépesednek a falvak, növekszik az állatállomány). 2. A bécsi udvar az ország egész lakosságát adó alá igyekszik szorítani. A privilegizált helységek elvesztik mentességüket. Nagy területek kerülnek új földesúr vagy a fiscus hatalma alá, itt a jobbágyság úrbéri terhei növekednek. Összevéve: az adók, a katonatartás, Lipót különböző gazdasági rendeletei — vámrendelet, a dézsma visszaadása a klérusnak — a századfordulóra minden eddiginél nagyobb terheket ró a jobbágygazdaságra. — *Pálffy Ilona*: A kamarai igazgatás bevezetése a töröktől visszafoglalt területeken. Domanovszky Emlékkönyv. Bpest. 1937. 474—487. l. — *Holub József*: Az újjáépítés megindulása Tolna megyében a török kiűzése után. Kézirat. *Thury József*: Pest vármegyei községek panaszai az 1696. évből. TT 1901. 422—429. l.

⁹ A mezőszentjakabi jobbágyok instantiája. 1704 július. *R. Kiss*: Adatok 147. l. — „Ugyanis ha véreket kiontván (ezt mondják) csak az lesz jutalmunk nekünk, hadviselő embereknek, mint az otthon magok dolgát űző s nem fáradozó embereknek, az jobbágyság, micsoda haszna fegyverkötésünknek egy részént. ha csak jobbágyok leszünk.” Több sereg főhadnagyainak kérésére az országgyűléshez. 1704 július. *R. Kiss*: Adatok 144. l. — *Benczédi László*: Parasztok és katonák a XVII—XVIII. századi Habsburg-ellenes mozgalmakban. Új Írás 1963. 6. sz.

politikai helyzete s a társadalmi fejlődés adott szakasza nemcsak lehetővé tette, hanem egyenesen megkövetelte, hogy Rákóczi kiáltványba foglalva tegyen ígéretet a fegyverrelő jobbágyok felszabadításáról.

A szabadságharc alatt kibontakozó jobbágyi osztályharc indítékait, céljait és számos fordulatát is csak akkor mérhetjük fel társadalmi és politikai összefüggéseiben, ha számolunk ezzel a ma még lappangó, de minden bizonnyal még a szabadságharc elején kiadott fejedelmi kiáltvánnyal.

Rákóczi ígérete gazdag történelmi előzményekből sarjadt ki, a fejedelem mégis tovább lépett, mint elődei, a hajdú kiváltságot, katonaszabadságot adományozó földesurak. Ő nem egyetlen falu vagy vidék, esetleg uradalom jobbágyságának nyitott módot pátensében a szabadság elnyerésére, hanem mint az idegen nemzet ellen kezdett háború vezetője, az ország minden földesúri elnyomás alatt sínylődő lakosának lehetőséget adott a szabadulásra. Páratlanul nagy pillanat volt ez a feudalizmus kori jobbágyi osztályharc történetében. Felszabadult és országos méretekben összegeződhetett mindaz az energia, amit 1514 óta a jobbágyság időben és térben egymástól meglehetősen elszigetelt csoportjai a fegyveres szolgálattal járó szabadulásuk elnyeréséért vívott harcukba fektettek bele.

A kuruc támadás megindulásának idején, ha nem országos méretekben és nem az egész jobbágysorban élő társadalmat felölelő lehetőséggel ígér szabadságot a fejedelem, a helyi felkelés semmiképpen nem bontakozhatott volna országos méretű szabadságharcáé.

A szabadságharc első nagy csatáját a császáriakkal szemben Rákóczi akkor nyerte meg, amikor vállalta a fegyvertfogók felszabadításának kockázatát. 1703 nyarán és kora őszén a fejedelmi pátensben foglalt ígéret mozgósító erejével a császári hadvezetőség nem tudott megbirkózni. Bécs, mikor meggyőződött róla, hogy a felkelőket a várbeli helyőrségek katonáival képtelen levérni, vagy akárcsak visszaszorítani is, mikor a megyék felültetésének teljes csődjét kellett tapasztalnia, az Észak-Nyugati Felvidéken és a Dunántúlon nagyarányú toborozásba kezdett. Arra számított, hogy a volt végváriakból és jobbágyokból ütőképes ezredek állíthat Rákóczi ellen. A részleges adóelengedés, a terhek egy része alól kilátásba helyezett mentesség, és a felemelt zsold, mely felévvél ezelt az egész országnak óhajtott, de elérhetetlen kívánsága volt, most a jobbágyi sorban élők előtt, a szabadságharc nyitotta lehetőségek mellett, értéketlen semmiséggé törpült.¹⁰

¹⁰ A Haditanács 1703. júl. 28. és aug. 30. között kiadott rendeleteinek (a Dunántúlon és az Észak-nyugati Felvidéken felállítandó ezredek toborzásának megszervezéséről, a katonaság fizetéséről, a portiószedés felfüggesztéséről). Archivum Rákocianum (a továbbiakban AR) IX. köt. 79—89. l. — Az 1703. okt. 7-én tartott minisztertanácsi ülésről, amelyen az adó részleges elengedéséről, az executio felfüggesztéséről, az adóhátralékok törlesztésében adott kedvezményekről s a védelem szélesebb körű megszervezéséről születnek határozatok: Feldzüge des Prinzen Eugen v. Savoyen. Bécs. 1876—1878. V. köt. 611—613. l. — A felkelők részére általános bocsánatot hirdető császári kiáltvány. 1703. okt. 18. Közl.: *Hornnyik*: i. m. IV. köt. 250—253. l. — Az ellenállás erdélyi megszervezéséről ld. *R. Várkonyi Á.*: A Rákóczi-szabadságharc kibontakozása Erdélyben. 35, 38—39. l. — „Én se tiszteket, se katonaságot, ha duplán fizetek is, nem találok” . . . „az parasztság várja (a kurucokat) mint az Isten irgalmát.” Bottyán János levele Koháry Istvánnak Strigoni, 1703. szept. 25. AR. IX. köt. 111. l. — „A magam Compania szaporításában nem igen munkálkodhattam, mindazonáltal csak ekkoráig is, akik kezeket, parolájokat adták, lettek volna vagy 40 való, de az mostani zür-zavar időben igen megh ütköztek, el annyira, hogy sokan erővel vissza hozták ream az pinzt, sokan pedig akiknek megh pinzt nem adtam volt is, noha be iratták magokat, csak egyáltalán fogva el nem akarnak gyünni . . . igen kevésé e

Az ország bármely vidékén, aki földesúri iga alatt élt, vagy az uraságtól függött, árendát vagy taxát fizetett, bármennyi ideje és bármilyen feltételek mellett kényszerült is a terhek viselésére, kapva kapott azon a lehetőségen, melyet az idegen elnyomó kiűzésével együtt a fejedelmi pátenis csillantott meg előtte.

1703 nyarán egész Magyarországon jobbágyfelkelés söpört végig. A Rákóczi-szabadságharc történetével foglalkozó munkákban annyira általános ez a megállapítás, hogy emlegetése ma már szinte tudományos közhelynek számít. Ennek ellenére e mérhetetlen sokaságú ténnyel bizonyítható társadalmi jelenség jellege máig tisztázatlan. Pedig a felkelő csoportok társadalmi helyzetéből s tetteikből világos képe rajzolódik ki az első kurucok céljainak.

A régen végvárakban szolgáló s a várak körül letelepedettek csoportjai elsők között állnak Rákóczi zászlói alá. „Somlyai, Kállói, Károly és más helyeken letelepedett katonaság, hajdúság seregestül mennek hozzájuk.” — „A szatmári és szentjobbi seregek is velük voltak.” „Az ónodi fegyverviselő nép a Tiszán által ment volt kurucságra” — olvassuk a kuruc tábor növekedéséről beszámoló levelekből. Tudjuk, hogy Erdélyben a várak körül élő lakosság körében talált leggyorsabban visszhangra a kuruc háború híre. Kékkő várában „nemely régi lakós katonák” kuruc hajlandóságáról Dul Mihály tájékoztat. A dunántúli kuruc ezredek magját, amint azt az 1704 és 1705-ös hadjáratok tanúsították, a letelepedett végbeliek s régi katonakiváltsággal élő helységek lakói alkották.

A várakban, többnyire német parancsnok alatt, ténylegesen szolgáló, császári zsoldot élvező magyar katonaság magatartása már nem ilyen egyértelmű. Az érsekújvári vitézek megüzenték Bercsényinek, hogy „az ü fegyverek se most, se ha oda megyek, ellenünk nem lesz”. Az „Esztergomi Vitézlő Rend” viszont valóságos ideológiai vitairattal válaszol Füleki Szöcs János kuruc kapitány felszólítására. Általánosságban azonban a régi vagy még szolgáló katonaelemek magatartását erőteljesen befolyásolja pillanatnyi helyzetük, az, hogy mennyire részesei a katonaelettel járó szabadságnak, és milyen biztonságban élhetnek vele.¹¹

Ha számításba vesszük, hogy nemesi kiváltságokkal nem rendelkezőket fegyverbe szólító pátenis nem ígért kevesebbet, de többet sem mint katonaszabadságot, mentességet a földesúri terhek alól, akkor érthetővé válik a sza-

táján bizhatom a katona fogadásához, ha csak megh nem chillapodhatik valamennyire ezen a tájon az kuruc hir.” Náray L. levele Koháry I.-nak. Újvár, 1703. szept. 21. OSzKK. ThGy. 1389 Fasc. 1703 fol. 104. — A dunántúli katonatoborzás sikertelenségéről Koháry F. számol be, ld. evelét Nádasdy F.-nek Markovecz, 1703. dec. 20. OSzKK. Fol. Hung. 181, 168—III.

¹¹ Csáky I. levele Barkóczy Ferencnek Szatmár, 1703. júl. 29. OSzKK. ThGy. 1389 Fasc. 1703 fol. 146—147. — Perjéssi János, Szabolcsi István rimaszombati bírák levele, Rimaszombat, 1703. aug. 25. no. fol. 184. — A szentjóbói csatlakozásáról: *Esze: Rákóczi tiszántúli hadjárata* 45. l. és KVF. 131. l. — A Tiszavidéken letelepedett katonák magatartásáról: KVF. 33. l. — A kékkői katonaságról: Dul M. levele Koháry Istvánnak, Kékkő, 1703. szept. 4. OSzKK. ThGy. 1389 Fasc. 1703, fol. 240. — A kővárvidékiekről *Második Teleki Mihálynak életéről való maga írásai ab anno 1703.* Másolat. A Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára (a továbbiakban MTA Kt.) MS. 42. aug. 11—17-i bejegyzés. — Dunántúl volt végvári lakosságának jelentőségéről: *R. Várkonyi Ágnes: A Dunántúl felszabadítása 1705-ben.* Sz. 1952. 412—414. l. — Az azóta előkerült adatok tanúsága szerint a letelepedett katonák úgy álltak 1704-ben zászlók alá, hogy megtartották régi szervezetüket, maguk tisztjei alatt voltak csak hajlandók szolgálni. A körmendi lakosok Károlyinak. Körmend, 1704. jan. 28.; Szőke Mátyás levele ua. Kapuvár, 1704. febr. 29.; Hellepront János levele ua. Moroklovicze, 1704. márc. 4. Károlyi lt. 1704 Fasc. 1. A. 6, Fasc. 3. C. 12, 20. — Az érsekújvári katonaság üzenetéről Bercsényi ír Károlyinak. 1703. dec. 12. Károlyi lt. 1703. dec. Fasc. 5. E 11. — Füleki Szöcs Mihály és vicehadnagyának levele az esztergomiaknak és azok válasza 1703. okt. 2., 5. AR. IX. köt. 121—123. l.

bolcsi hajdúvárosok habozó, sőt tartózkodó magatartása is. A császári udvar elismerte kiváltságos helyzetüket, sőt a megye hatalma alól is kivette őket. Nekik Rákóczi ígérete nem jelentett társadalmi emelkedést, olyanért kellett áldozatot hozniok, amit már régen elértek és viszonylag háborítatlanul élveztek a Habsburg-hatalom alatt is.¹²

Annál nagyobb visszhangra talált a fejedelmi pátens azok körében, akik régi kiváltságos helyzetből süllyedtek jobbágyi állapotba. A marosszéki jobbágyok úgy tudják, hogy nem régen viselik a jobbágyi terheket: „mivel ennek-előtte a mű szülceatyáink is szabadsággal élő emberek voltak, az mint némelyeikünknek igazságunkból is kitetszik, s donációs levelünk is megmutatja”. Régi privilégiumok visszaszerzése ösztökéli a nagyszöllősi lakosokat, mikor földesuraikon, de még kishitű társaikon is készek átgázolni, csak hogy elnyerhessék a hajdúvárosi kiváltságot. A belényesi, ottományi, gönczi lakosok ugyancsak úgy vélik, hogy a kuruc világban fegyverfogatással együtt felelevenednek azok a régi, eltemetett privilégiumok is, melyek apáikat a feudális szolgálat terhe és a dézsmaadás, a vám, a harmincadfizetés kötelessége alól mentesítette. Hasonlóképpen gondolkoznak Kismarján, Sápon, Földesen.¹³

Bármilyen nagy számban csatlakoztak azonban a kuruc csapatokhoz a volt végváriak, régi katonaelemek s privilegizált helységek lakói, a felkelők tömegeit szolgáló, vagy szolgálatukat megváltó jobbágyok ezrei alkották. A források tanúsága szerint a kuruc jobbágyoknak először mindenütt földesurával gyűlt meg a baja. Rendkívül kézenfekvőnek kínálkozott tehát az a következtetés, hogy a jobbágyok először uraikkal akartak leszámolni, s csak azután fordultak az idegen elnyomó ellen. A tisztán antifeudális jobbágyfelkelés azonban a szabadságharc első hónapjainak eseményláncolatába nem illeszthető be ellentmondások nélkül. Ha az ország lekülönbözőbb vidékein felkelő jobbágyok magatartásának, viselkedésének egyes mozzanatait vesszük számba, megállapíthatjuk, hogy az erdélyi, a tiszántúli, a felvidéki jobbágyok tetteiben nem az az általános és közös vonás, hogy felégetik a földesúri kúriákat, vagy megölik a tisztartókat. Ilyen is bőven előfordul. De az ismert esetek száma elenyészően kicsi a felkelés országos méretei mellett.

1703 tavaszán és nyarán a jobbágyság általános magatartására a következő mozzanatok a jellemzőek: megtagadják a földesúri szolgálatokat, otthagyják a falut, a majorságot, katonának mondják magukat, s fegyvert, ruhát, lovat szereznek, ahol tudnak. A jobbágyok tudatosan nem a feudális társadalom megsemmisítésére törnek, hanem az adott társadalmi kereteken belül akarnak élni azzal a lehetőséggel, ami az idegen elnyomó ellen támadt háborúban szabadságuk megnyerésére kínálkozott. A katonának azonban fegyverre, lóra van szüksége s vitézi seregben rongyos gúnyában, foltos bocskorban sem szégyenkezhet. Nem sokat teketóriázik tehát, hanem az első útjába kerülő kúriából vagy nemesembertől megszerzi magának a fegyvert, a ménesekből kiragadja a lovat. Nincsen pénze, hogy ruháért, csizmaért, ennivalóért fizethessen, ott vesz hát, ahol kap. A mezővárosok, a parasztgazdaságok is bőven megadják az árát az első kurucok mohóságának, de természetes, hogy a spontán katonaillesítésnek a

¹² A szabolcsi hajdúvárosok magatartásának reális képe *Esze*: Rákóczi tiszántúli hadjárata. 61–62. l.

¹³ *R. Kiss*: Adatok. 27. l. A nagyszöllősiekről *Reviczky Imre* harmincados ír *Diarium Secundumjában*. Idézi: *Esze*: A szegénylegények éneke. 15. l. — Göncz folyamodványa Rákóczihoz 1704. jún. 3. — *Iványi Béla*: Göncz szabadalmas mezőváros története. Karcag. 1926. 192–193. l. — Prot. Exp. 1464, 1469. sz. OL. RSzlt. II. 2 i; — Prot. Exp. 21–22. l. OSzKK. Hung. 978.

nemesek, a földesurak vallják kárát. 1703 nyarán a parasztság antifeudális tetteinek az az indítéka, hogy megteremthesse a maga számára a hadbaállás feltételeit. Otthagytja a paraszti munkát, a falut, nem áll be szolgának, még ha kétszeres bérrel biztatják sem. Ugyanakkor megszerzi a katonaelethez szükséges felszerelést. Mint a népmesékben a legkisebbik fiú, vagy a mondabeli Toldi Miklós, felmondja urainak a szolgálatot és kiharítja jussát: „pénzt, paripát, fegyvert!”¹⁴

Mennyi áldozatot vállal; magára hagyja a családot, lemond a szűkös és terhes, de megszokott paraszti munka nyugalmaról, s magára veszi a háború minden viszontagságát. Úgy is megfogalmazhatnánk ezt a magatartást, hogy számol a meglevő elvesztésének kockázatával. Ha nincsenek is tetemes javai, ha csupán munkaképességét vagy munkaeszközeit tekintjük, a XVIII. század elejének jobbágyi világában az is igen sokra megy. De tudjuk, hogy sok magát jól bíró, szőlőtulajdonos, marhás parasztember ment el kurucnak, s a taxát, árendát fizető család- és faluközösségek is nagy számban elküldték képviselőiket a táborba. Bátran fogalmazhatunk tehát úgy, hogy a parasztság, a szabadságharc kirobbanásának pillanatában, közvetlen anyagi érdekeinek előbehelyezte osztályérdekeit, s osztályérdekei az ország függetlenségével estek egybe.

Míg csak egyes falvak jobbágysai törnek rá a portiót követelő császári zsoldosokra, ölik meg az adószedőket és a harmincadosokat, addig a jobbágyok közvetlen anyagi érdekeiket s a maguk gazdaságának épségében a nemesi osztály érdekeit is védik. Míg néhány száz szegény áll hajdúnak és harcol földesura mellett, addig a jobbágyi fegyveresek a feudális társadalmi rend segédesapatai. De mihelyt az ország jobbágyi sorban élő lakosságának számottevő része nyúl fegyverhez a személyes szabadság elnyerésének reményében, a feudális társadalmi rend alapjai kerülnek veszélybe. Rákóczit a nemesség tartózkodó magatartása, majd az első csatlakozók kikötései, s nemesi híveinek naponta hallatszós panasza döbbsentették rá, hogy 1703 nyarán nemcsak egyes földesurak önzése vagy egyes nyughatatlan jobbágyok gyűlölete kelt birokra, hanem a jobbágyi és a nemesi osztály alapvető érdekei között szikrázott fel a harc.

„Minket az rajtunk való fegyveres erő hányt amire hányt.” „... az ember elevenen magát el nem temetheti...” — ilyen, a máramarosi és a nógrádi nemesek mentegetődzéséhez hasonló szavakkal kerekedtek fel a várakba és

¹⁴ „... egyebet nem bánt lónál és fegyvernél, németnél, és az ki fegyvert fog ellene.” Károlyi levele Koháry Istvánnak. Károly, 1703. máj. 27. OSzKK. ThGy. 1389 Fasc. 1703 fol. 31—32. — „... itt Jánosiban az ott lakos nemességet felverték: az honnan lovakat, fegyvert kiváltképpen bőven elvitték s ahol pénzt s más portékát kaphattak csak elvitték.” A rimaszombati bírák levele Dul Mihálynak, Rimaszombat, 1703. aug. 25. uo. fol. 181—182. — „Már ezen a földön labanc hírére még a paraszt ember is támad, s valaki csak fegyverhez nyúlhat, kurucnak mondja magát lenni.” Kovács J. levele Koháry Istvánnak, Csabrágh, 1703. szept. 30. uo. fol. 112—113. — Erdélyben, mikor Radvánszky János fejedelmi biztos kivizsgálja a katonaság elleni panaszokat, ugyancsak az derül ki, hogy az első kurucok a lovakat és fegyvereket vitték el. Pl. Miksa M. panasz 1704. júl. 25. OL. Radvánszky-család levéltára (a továbbiakban Radvánszky család.) III. o. XLIII. cs. 66. sz. — Cegléden a zsellérek és cselédek „eladták kevés vagyonukat, hogy lovat és kardot vehessenek és beálltak kurucnak”. Idézi: *Kosáry Domokos*: Néhány tanulság Pest megye kuruc kori történetéből. TSz 1963, 94 l. — Rákóczi a prédálók ellen a szatmári táborból 1703. szept. 18-án kiadott rendeletében írja: mivel a katonák szétszélednek, hogy lovat és fegyvert szerezzenek, „minthogy peng sem edszer sem másszor olly Pátens Leveleink nem adattak ki, melyben azon fegyver és ló vételt egyáltalában megengedtük volna”, — megparancsolja, hogy a tisztek embereiket kemény büntetés terhe alatt tiltsák az ilyen prédálástól. OL. RSzlt. I. 2/a. — 1703 végén Rákóczi a fegyvert s lovat elvitt kurucokat — annyira általános volt — amnesztiában részesíti. — A régi katonakiváltságolásnak alapvető feltétele volt, hogy a mentességet élvező jó lovat, pisztolyt, karabélyt tartson. Ld. Zrínyi Miklós pátensét (*Mráz Vera*: Egy Zrínyi-irat. ITK. 1957, 125. l.).

kúriáikba szorult nemesurak, hogy Rákóczi táborába menjenek, s csak akkor tettek hűségesküt, mikor biztosítékot nyertek, hogy nemesi kiváltságaikat nem fenyegeti veszély. Máramaros megye leszögezi, hogy továbbra is a nemes ember legyen első bírója a jobbágnak, a Kékkő várába szorult nemesség csak úgy kapitulál, ha jószágát, majorjait háborítatlanul és szabadon használhatja, s bizonyára nem egyedülálló több északkeleti megyéből Lőcsére zárkózott nemes kívánsága, hogy: „Kik uruk engedelme nélkül (jobbágyok, szolgák, kocsmárosok, restantiariusok) a Vitézlő Rendhez... állottanak volna... az olyatinok kiadattassanak.”¹⁵ A szabadságharc kibontakozása tehát együttjárt a két ellentétes osztály érdekeinek összeütközésével, mindkettő egymást gyűlölő és felő osztály a maga határozott érdekeivel kapcsolódott bele.

A fejedelem a szabadságharc kezdeti heteiben szabadságot ígérő pátensének ilyen méretű országos hatásával nem számolhatott. Amint kibontakoznak előtte e megmozdulás távlatai és társadalmi következményei, azonnal igyekszik is gátakat emelni a jobbágylakosság tömeges hadbaözlése előtt. Mihelyt számíthat arra, hogy a nemesség is fegyvert fog, többet nem hívja felkelésre a jobbágyokat. A tiszaháti felkelők kezébe adott első ismert kiáltványában, a *Brezáni pátens*ben a nemesekhez és nemtelen otthon lakosokhoz fordul, de szavait a nemesség nem értette meg, s a jobbágyság is másként értelmezte. Olyannyira, hogy Rákóczi a szabadságharc folyamán többet sohasem bocsát ki hasonló, az ország minden rendű lakosához közösen szóló kiáltványt.

Külön a megyékhez, amint azt a történeti kutatás kiderítette, először július 18-án a *naményi táborból* kiadott nyílt levelében fordul: a szabadságharc olyan indítékait tárja elénk, amelyek elsősorban a nemesi osztály sérelmeiben gyökereztek, s leszögezi, hogy nem az egyéni érdekeit keresi, hanem a nemzet eltapodott törvényeit és diplomáit akarja visszaállítani. Nem lehet kétségünk felőle, a pátens az ország kiváltságokat élvező lakosainak szól.

A naményi pátens mondanivalóját hónapokon át ismétli a fejedelem. Ha egymás mellé állítjuk ezeket a hasonló, sőt azonos szövegű kiáltványokat, látnunk kell, hogy a naményi kiáltvány mögött nemcsak a nemesség megnyerésének, megnyugtatótatásának szándéka húzódik meg. A Szatmár, Heves, Borsod, Pest, Esztergom megyéknek kibocsátott kiáltvány után a Kővárvidéket is a naményi gondolatok jegyében szólítja fegyverbe a fejedelem. A stílárius módosítások most sem változtatnak semmit az első megfogalmazás tartalmi jelentésén, s Kővárvidékre is azoknak küldi, akiket Naménynál szólít meg: „Egyházi, Világi, Úri, Nemesi, és Fegyverviselő avagy viselhető, egyszóval minden rendű embereknek.” E pátensek jól tükrözik a fejedelem szándékát: már nem a jobbágysághól, hanem a társadalom kiváltságos, vagy a kiváltságok egy részét élvező rétegeiből, a nemesség és a fegyvertviselők soraiból akarja továbbépíteni a kuruc hadsereget. A Kővárvidék lakossága is jórészt fegyveres félszabadokból és kisenemesekből áll. A naményi pátenssel kezdenek bezáródni a jobbágyok tömeges fegyverfogásának lehetőségére a néhány hónappal ezelőtt

¹⁵ A máramarosi nemesség utolsó levele Bethlen Miklóshoz. Rosály, 1703. aug. 7. OL. Bethlen-család levéltára. Máramarosi szükséges irások. 1703. — Máramaros vármegye üléskönyve 1703. 329—331. l. (Prot. Máramaros.) Román Népköztársaság (RNK) Máramaros vármegye levéltára Máramarosszigeten a nagybányai Állami Levéltár kezelésében (a továbbiakban Máramarosszigeti lt.). — Kékkő vár Kapitulációja 1703. okt. 17. OL. Rszlt. 2 d. — Lőcsére szorult nemesek kikötései. Csehszlovák Szocialista Köztársaság (CsSZK) Levoča, Státny Archiv (a továbbiakban StA). 1703 N° 176.

tágra nyitott kapuk. A kiáltványban a fegyvertfogott jobbágykatonák az ország hatalmát képviselik: az elhúzódo, ellentvető nemesség bennük féli a fegyvernek, tűznek, vasnak keménységét s birtokai elkobzását, de az is nyilvánvaló, hogy ezt a katonai erőt Rákóczi nem a jobbágyság soraiból akarja tovább növelni. Most próbál először sorompót eresztetni a falvak otthon maradt népe s a katonának állottak közé.¹⁶

A gazdasági élet területén a teherviselés, az úrdolga, szolgálatadás és földesúri engedelmesség kérdéseiben a *vetési pátens* feladata volt, hogy elhatárolja a jobbágyság zászlók alá gyűlt seregeit az otthonlakosoktól. A fejedelem a szabadságharc folyamán mindig a gondos gazda figyelmével kísérte a mezei munkát. 1703 nyarának végén megállt az élet a földeken, sokhelyütt már nem is arattak, a csapatok takarították be a maguk számára a termést, de a szántás és a vetés Erdélyben csakúgy, mint a Tiszántúlon „a mint több uri, fő és nemesi rendek jószágaiban is az akkori időben való fegyverkezés és a jobbágyok vakmerősége, szófogadatlansága miatt nem folyhatott”. A falvak lakóinak fele, háromnegyedrésze táborba szállt, az otthonmaradtak pedig, mint rokonai, hozzátartozói a katonának, vagy mint tagjai a falu közösségének, úgy értelmezték a fejedelem ígérését, hogy máris részesei lehetnek a véren szerzett szabadságnak. Megtagadták az engedelmességet, nem fizették az árendát, taxát, és nem lehetett őket úrbéri szolgálatra szorítani. A vetési pátensnek belső felháborodást tükröző, szinte indulatos első mondatai jól érzékeltetik az eseményeket, a valóságos helyzetet, amely Rákóczit ennek az intézkedésnek a meghozására kényszerítette. „Mivel sok rendbeli panaszokból értjük, hogy... az eddig jobbágyi, napos szellér, taxás, árendás állapotban lévő akármely lakosok mind közönségesen mind személy szerint, magok eddig ország törvénye, sőt magok szabad akaratyok szerint való kötelességeket teljességgel nyakokból ki akarván tenni, elvetni, semmiben földesuraknak és előttük való tiszteteknek engedelmeskedni, annyival is inkább szokott jobbágyság és elrendelt napszámbeli szolgálattal szolgálni, taxájokat, árendájokat egyéb rendes, eddig igazságosan adni szokott cenzusokat megh adni és befizetni nem akarják, holott...” Főeleletül a szabadságharc céljait fogalmazza meg oly módon, hogy közben nagyon világosan és tömören elhatárolja a földesurak jussát bontogató jobbágyfelkeléstől. Majd kemény parancsot ad, hogy a jobbágyi állapotban levő helységek és személyek úgy fizessék a taxát, árendát és a mindenféle adót, mint ennek előtte. S csak ezután következik, meglehetősen röviden, a hadbaállt jobbágy s a katona szűkebb családját „mindennemű teherviseléstől” mentesítő határozat. A vetési pátens — ahogyan a fennmaradt formula címe mondja — „Jobagságrul való pátens”. A jobbágyi munkán van a hangsúly, a nyári hónapok — vagy ahogyan akkoriban emlegették — a „revolúció” után vissza kell zökkenteni az életet a régi kerékvágásba.

A katonák családjáról, helyzetükről meglehetősen szűkszavúan szól. Noha a rendelkezés értetlen, közömbös sőt ellenséges fogadtatásának elsősorban mélyrenyúló társadalmi okai vannak, a katona-hozzátartozók jogainak és köte-

¹⁶ A naményi pátens jelentőségét a nemesség megnyerésében *Esze: Rákóczi tiszántúli hadjárata*. 49—50. l. — Szatmár megyének júl. 21-én — (uo. 50. l.), Hevesnek aug. 29-én, Borsodnak szept. 12-én (MTA Kt. Tört. Ivr. 46), Pest-Pilis-Solth megyéknek szept. 13-án (*Hornnyik: i. m. IV. köt. 242—244. l.*), Esztergom megyének szept. 29-én (OL. Radvánszky eslt. III. o. V. cs. 450—452. l.), Kővár vidékének pedig nov. 29-én adja ki.

lességeinek szűkszavú megfogalmazása is közrejátszott abban, hogy a pátensnek éppen ez a részlete szorul majd a legtöbb magyarázatra.¹⁷

A katonacsaládok otthoni helyzete annyira tisztázatlan marad, hogy rövidesen a fejedelem újabb rendelkezésére van szükség, amely a vetési pátens szellemében, de egyedül a katonáskodók közvetlen hozzátartozóit veszi védelmébe. Leszögezi, hogy „a ki a haza szabadsága helyre állatásában fegyvert fogván itt táborunkban vadnak és szenyvednek, azoknak otthon maradt cselédgyek s házok népe az egy élésbeli gazdálkodáson kívül semmi egyéb féle szolgálattal vagy szekerezéssel, falu szerbevaló járással, szállásadással s annak kívántató gazdálkodással ne terheltesenek”.

De hiába hontotta ki bővebben, magyarázta maga és magyaráztatta tisztjeivel és prefektusaival a jobbágyságrul való végzésének egyes rendelkezéseit, a vetési pátens teljes mondanivalójában pusztába kiáltó szó maradt csupán. Mire a szabadságharc a második évébe fordul, egyre növekvő, ki-kirobbanó vagy fojtottan izzó társadalmi ellentétek légkörétől terhes a Habsburg-hatalom ellen harcoló ország.

A jobbágyok nem adnak hitelt a vetési pátensnek. Hadadi István helyzetjelentése a modern riportok életszerűségével villantja elénk 1703. szeptember 30-án a somlyói uradalom jobbágyainak magatartását: „Az jobbágyok minden faluba és városba, az mely emberek cselédesebbek és magokat jobban birják, egy-egy fiokat az katonák közé küldötték; magok ötöd, hatod magokkal annak árnyékában csak nyugosznak, ha mutatom az Nagyságod arrul való Kegyelmes parancsolatját, arra csak azt mondják; csak ti kértétek arra az Méltóságos fejedelmet, de eő Nagysága azt nem kívánnya.” A jobbágyok továbbra is urok engedelme nélkül otthagyják a szolgálatot, ahonnan hadba mentek, ott az ott-honiakat semmiképpen sem lehet teherviselésre szorítani. Helyenként, mint Máramaros megye egyes helységeiben, a „contumax jobbágyok minden teherviselés alól szabaddá akarják magokat tenni”. A vármegye tiszteit nem uralják, félelmük elfogyott, a talaborfalusiak felszántják és bevetik hatalmasul a földesúr földjét, másutt malma alól vezetik el a vizet, vámot nem adnak, fizetség nélkül öröltetnek a földesúri malmokban, s mindenfelé szabadon akarnak gazdálkodni. 1704 elején Hevenesi János arról tájékoztatja Károlyit, hogy Szécsény környékén „4 vagy 5 száz paraszt eszveverte magát, és az nemeseket, ugy tisztviselőket tüzzel sütögetnek, kínozzák és pénzt sajtolnak tülök”. Az év novemberében pedig Somlyó környékén a földesurukat azzal biztatják, „hogy csak úgy bánnak velek, mint más földesuraknak jobbágyi, hogy megölték az urokat nimelyek, nimelyek penig meg verték...” s Rákóczi „mandátumát is szidalommal illették volna a falusiak”.¹⁸

¹⁷ A vetési pátens fogalmazványa: Prot. Exp. 14—15. l. OSzKK. Fol. Hung. 978. — Első ismert kiadása Ugocsa megyének szól. Szatmári tábor, 1703. szept. 27. *Komáromy András*: Kurucvilági emlékek Ugocsa vármegye levéltárából 1681—1711. TT. 1901, 398. l. — Egykorú másolata: „II. Rákóczi Ferenc pátense 1703. szept. 28. Szatmár alatt.” OL. RSzlt. I/2. — Újabb kiadásainak dátumai: Tokaji tábor, 1703. nov. 7.; Miskolc, 1704. jan. 24. (*Esze*: Rákóczi tiszántúli hadjárata. 113. l.); Miskolc, 1704. jan. 10. (Autographum in Archivu Szemere F. XI. No. 45. OSzKK. Fol. Hung. 894. 15/b 36.); Apostag, 1704. ápr. 9. (OSzKK. ThGy. 1389 Fasc. 1704 fol. 33); Gyöngyös, 1704. aug. 30. (MTA Kt. Tört. Ivr. 46). — A vetési pátens ismétli meg Forgách S. Borsod megyének kiadott rendeletében. Enyicke, 1704. szept. 17. uo.

¹⁸ Hadadi I. levele Rákóczinak Somlyó, 1703. szept. 30. OL. RSzlt. 11. 2. E/A. — Hunyad vármegye sérelmei 1704. júl. *R. Kiss*: Adatok. 206. l. — Darvay Klára Lónyai Istvánné Budai Istvánnak Namény, 1704. márc. 24. AR. I. k. 320. l. — Varatkay I. levele Sennyeknek Kisvárda, 1704. nov. 12. uo. 174. l. — Kolozs és Doboka vármegye panasza: „A táborozó egyes jobbágyok

Hogyan rendült meg ennyire a bizalom a jobbágyok szívében? S vajon a vakmerők és szófogadatlanok nem az ország szabadításáért kezdett háború alapjait bontogatják, nem kerékkötői-e annak a munkának, amelynek elkezdői s legáldozatkészebb segítői egy esztendővel ezelőtt éppen a jobbágyok voltak? Választ e kérdésekre csak az általános jobbágyelégedetlenség okainak behatóbb vizsgálata alapján adhatunk, s közben tisztáznunk kell azt is, hogy a fellobogó jobbágy—nemes ellentét során a katonaság hol áll. Hiszen a jobbágyi társadalom húsából-véréből szakadt ki, de már nemesi tisztek vezetése alatt szolgál, tilalmak, regulák kerítik, s rendeletek biztosítanak számára jobb, kiváltságosabb helyzetet és biztatóbb jövőt.

Hadadi István arról tájékoztat, hogy amikor meg akarta büntetni az engedetlen jobbágyokat, „az hajduk reám jöttek, és nem engedték”. Szolnok vármegye pedig úgy látja, hogy a „nemesi rendre semmi tekintettel” azért nincsenek a jobbágyok, mert „a vitézek elhitették a vármegye lakósaival, hogy a vármegye már nincsen, a vármegye tisztitül mit sem kell függenni”. Mégis azt aényt, hogy a fegyverviselők nem szakadtak el az otthonmaradottaktól, az a sok katonafolyamodvány tanúsítja, mely 1704 elejétől kezdve szünet nélkül ostromolja a fejedelmi kancelláriát. A legkülönbözőbb ezredek katonái, az ország legkülönbözőbb vidékeiről származó fegyvertviselők kérik a fejedelem segítségét, hogy védje meg otthon maradt családjukat a földesurak hatalmaskodásától.¹⁹ Mégsem csupán a magános földesurak és a jobbágykatonák ellentéte az, amit meg kell vizsgálnunk. Éppen a katonafolyamodványokban foglaltak, a sokrétű valóságot apró részletekre bontó egyes esetek tükrözik drámai erővel azt az ellentmondásos helyzetet, amelybe a népi tömegek erejére támaszkodó, de államhatalmát nagyobb részét a feudális társadalom keretei közé felépítő kuruc szabadságharc került. Rákóczi és a jobbágykatonaság egyaránt kereste a kivezető utat. Az országot kifosztó idegen hatalom ellen vívott háború kimenetele vallotta kárát, hogy csak súlyos összezapások után, lényegében már későn találtak rá.

A katonafolyamodványok tanúsága szerint az otthon maradt hozzátartozókat nemcsak magános földesurak erőltetik teherviselésre, hanem a *fiskális birtokok* tisztartói is. Mentességüket nemcsak a megyei tisztek nézik görbe szemmel, hanem a falu egyéb katonamentesség alá nem eső lakói is. Az otthoniak nemcsak azok alól a terhek alól tekintik immunisnak magukat, melyeket

nemhogy valami segítséggel lennének földes uroknak, sőt ahol egy háznál három négy férfiak vannak is, tellyességgel semmi szolgálatot praestálni nem akarnak.” 1704. Idézi *Esze*: Bevezetés. KVF. 16. l. — A máramarosi követek panasza a hadbavonultak hozzátartozói ellen és Rákóczi válasza. 1704. jan. 10. OL. Eszterházy Törzssanyag 20. — A talaborfalusiak hatalmaskodásáról: Prot. Máramaros. 1704. máj. 1. 361. l., 1704. jún. 9. 365. l., 1704. aug. 13. 372. l. — Rákóczi Máramaros megyének. Illdvégi tábor, 1704. szept. 19. RNK. Máramarosszigeti lt. — Hevenesi J. levele Károlynak 1704. febr. 6. AR. I. köt. 100—101. l. — Paulus Szenás S. levele Somlyó, 1704. nov. 6. i. h., Rákóczi válasza: Sentei tábor, (1704.) nov. 25. OL. RSzlt. 11. 2 i.

¹⁹ Hadadi I. jelentése i. h. — A jelentés arról is tájékoztat, hogy miben szenvednek a jobbágyok a katonaság hatalmaskodásától: „Az szegény jobbágyoknak hitvány lovakat elhozzák az katonák és hajdúk; annak keresésére feljönnek szegények; és az hol megtalálják s kérik ott szegényeket elő veszik és mindaddig verik, valamig szeretik, s vérbe keverik, s gyalázatunkra úgy járnak sírva szegények . . . kit ha Nagyságod nem méltóztatik megorvosolni, mind elidegenednek az szegény jobbágyok.” — Szolnok megye panasza Rákóczinak 1703. dec. 6. OL. RSzlt. 11. b. — Otthonmaradott hozzátartozók terhelése, a családot nyomorító földesurak hatalmaskodása ellen tiltakozó katonafolyamodványok. R. Kiss: Adatok, és *Esze*: KVF. A kor levelezési anyagában s a cancelláriai íktatókönyvekben azonban az ismerteknél sokkal több katonafolyamodványra találunk utalást.

Rákóczi a vetési pátensben megjelölt, hanem a katonaságnak sem akarnak éléssel szolgálni. A katonák pedig, akiket rág az idős szülők, testvérek, rokonok panasza, semmikképpen nem fogják fel, nem értik meg a vetési pátensnek azt a megkötését, hogy a katona családját csak a feleség és a kiskorú gyerek alkotja.²⁰ A jobbágyság tehát a szabadságharc első évében nemcsak közvetlen földesurival kerül összeütközésbe, hanem a tiszttartókon és az élést követelő katonákon át szembe találta magát a kuruc állam gazdaságpolitikájával, a háború terheit a jobbágyokra hárító gyakorlatával is. A parasztság gazdaságának szükségleteiből kisarjadt család szemlélete összeütközött a fejedelemnek a családok egyedeiben gondolkozó szemléletével. A faluközösségek egysége meghasadt: az otthonlakosok nem vállalják magukra a fegyverrekelte jobbágy terheit. Mennyire szövevényes labirintusa volt ez a fejlődést serkentő és visszahúzó öröknek, a fegyveres harcot segítő és akadályozó tényezőknél, azt csak akkor látjuk, ha meggondoljuk, hogy pl. a jobbágyság nagycsalád-szemlélete a parasztság gazdasági érdekeit védte, Rákóczi pedig, mikor kisesaládokra bontja a jobbágyháztartást, a kor legmodernebb államépítő gyakorlata, az abszolút hatalom elveinek megvalósításával próbálkozik. A jobbágyság hosszú harcok során vívta ki, hogy az egyhelyben lakók közösen viseljék vagy válthassák meg a földesúri szolgálat terheit, s most e közösség terheit az örökös szabadság elnyerésének tudatában fegyvertfogott jobbágykatona családja nem vállalja tovább. A paraszti osztályharc melyik formája itt a korszerűbb, a messzebbrelátó?

A sokrétű ellentét közös forrásterületét a kuruc államépítés s a háború okozta terhek elosztásának kérdései körül kell keresnünk.

Rákóczi átlátva, hogy mennyire minden társadalmi réteg elevenébe vágott a Habsburg-állam adópolitikája, mennyire kimerítette az országot, meg talán azért is, hogy a Habsburg-ellenes támadás vonzóerejét fokozza, nem szedett adót, hanem a külföldi segélyekből és a *fiskális birtokok és jövedelmek* hozamából akarta fedezni a háború költségeit és az állam kiadásait. Ám mindjárt a szabadságharc első hónapjaiban kiderült, hogy rendszeres és tetemes külső támogatásra nem számíthat. Fokozott gonddal próbálta meg tehát minél eredményesebben kihasználni a fiskális jövedelmeket. Ezen a téren a nem várt akadályok egész regimentjével kellett birokra kelnie.

A kuruc csapatok sarkában a felszabadított területekre mindenütt a fiscus emberei vonulnak be. Lefoglalják az ország szükségére a császári tisztek és tisztviselők birtokait, a „pártos Urak”, labancok jószágait, minden ingó és ingatlan javait. Rákóczi számbavétet minden ládát, gabona- vagy borkészletet, s adót, melyet már összeszedtek, de elszállítására nem futott idő. Sőt nem engedi el a német tisztektől felvett adósságokat sem, hanem összeírta és az ország szük-

²⁰ Béri Berczai A. katona folyamodványa 1704. febr. 11. KVF. 124. l. — Kaszás P. ezeré- nek folyamodványa 1704. júl. 8. TT. 1906. 20—22. — Kajdi I. ezerének folyamodványa 1705. KVF. 253. l. — A nagyfalusiak instanciája és Rákóczi válasza Eger, 1705. máj. 24. OL. RSzlt. 11. 2. f. — Tóth A. instanciájában azt panaszolja, hogy „otthon maradt öreg atyját mőfelett terhelik”. Rákóczi válasza: „Ha földeket, réteket bír az attyja s jobbágykodik, az adózástól s szolgálattól ment nem lehet, mindazonáltal proporcióján felett a falu ne aggravallya.” Eger, 1705. jún. 17. Uo. — Tótújfalusiak instanciája (Bars megye): „Kevesen lévén az ki terhet visel- jünk; hadban mentek tőlünk n. 23, maradtunk a filligh terhet viselljük n. 20 azoknak pediglen az kiknek feleségii vagy es gyermekiei odhon maradtak, semminemű segítséggel falunak sem akarnak lőnni . . . holott csaknem mindennap kövödközigh új új executió reánk.” (1705. jan. 17.) Uo.

ségére lefoglalja.²¹ Már 1703. szeptember 22-én meghagyja Csongrádi Pálnak, hogy vegye számba a jószágot, confiskálja, az oeconomiát folytassa, kocsmákat, vámot, malmokat fenntartsa és működtesse. Október 7-én pedig kinevezi Ramocsaházy Györgyöt a tiszántúli fiscális javak, december 6-án Szathmáry Jánost a Gömör, Heves, Külső-Szolnok megyék fiscális birtokainak prefektusává. Másutt is szinte a területek meghódításával egyidőben gondoskodik a kuruc államot illető javak kézbeviteléről. Ennek ellenére 1704 tavaszán a fiscalitások új számbavételére, összeíratására van szükség, egyes adatok arra engednek következtetni, hogy a tisztviselőkar átalakítására, sőt az egész fiscális igazgatás megreformálására is sor kerül.²² A kuruc állam gondozásába vett birtokok igazgatásának felülvizsgálására és mintegy átszervezésére azért volt szükség, mert a reményeket, melyeket a szabadságharc anyagi bázisának előteremtésén munkálkodó fejedelem a fiscalitásokba vetett, azok közelről sem váltották be.

Az eredményes gazdálkodás megindításának első akadályja a fiscális birtokokon élő jobbágyság magatartása volt. Az első prefectusi jelentések arról tájékoztatják a fejedelmi kancelláriát, hogy a jobbágysággal a gazdálkodásban semmi előmenetelük nem lehet, szavukat nem fogadják, sőt hatalmasul rájuk támadnak.²³ Mi készítette ilyen heves ellenállásra a fiscális birtokok jobbágyságát, arra a fiscális területek történeti előzményei és az itt lakó jobbágyság helyzete ad választ.

Tudomásunk szerint a magános földesurak uradalmaiban a török kiűzését követő évtizedekben a jobbágyság élete nem nehezedett meg annyira, nem fordult elviselhetetlenné olyan hirtelenül, mint a kamarai kezelésbe vett kincstári vagy császári tiszteknek, tisztviselőknak adományozott birtokokon. Ha számbavesszük, hogy itt szenvedte a lakosság legcsontigthatóbban a Habsburg-abszolutizmust, nemcsak adópolitikáját, fizetetlen zsoldosainak hatalmaskodását, hanem a nyakára ültetett új birtokosainak mohóságát, gazdasági anarchiát teremtő követeléseit is, valószínű, hogy az ország legkiéltebb és leginkább tönkrement uradalmi és vidékei kerültek a kuruc állam kezébe. A különböző

²¹ „Föl karózás alatt mai naptól fogva élést, szénát, vágott fát, abrakot . . . beszolgáltatni ne merészeljen.” Mindezt Rákóczi számára foglalja le. „Adó pedig, ami van a bírák és ispánok kezénél, azt ne merjék kiadni, amíg nem rendelkeznek róla.” Duló Á. levele a császári és a nyitrai dominiomokhoz tartozó falvaknak. Carponac, 1703. okt. 6. OSzKK. Fol. Hung. 1389 ThGy. Fasc. 1703 fol. 204. — A németektől felvett kölcsönök összeírását Rákóczi 1703. dec. 24-én kelt levelében rendelte el. Gömör megye levéltára. Történelmi Emlékokmányok (Itr. TE) CsSzK StA Rimavská Sobota. — Kendy Zs. írja Károlynak 1705. márc. 31-én, hogy a megyének a szatmári német tiszteknek tartozó adósságát (5662 frt.) Rákóczi az ország szükségére foglalta le. Károlyi lt. 1705. márc. Fasc. 1 A. 18. — Ilosvay B. levele Rákóczinak Nagyszöllös, 1703. szept. 2. RSzlt. OL. 11. 2. E/A. — Losonczy Szigyártó I. a Pest megyei földesurak jószágainak, javainak lefoglalásáról. 1703. dec. 19. *Hornnyik*: i. m. IV. köt. 267—268. l.

²² Instructio Csongrádi P. számára. Szatmári tábor, 1703. szept. 22. OL. RSzlt. I. 2/e-k. — Ramocsaházy kinevezése: Szatmári tábor, 1703. okt. 7. uo. I. 2. — Szathmáry J. kinevezése a Miskolci Múzeum levéltárában. Idézi: *Esze*: KVF. 127. l. — Bercsényi pátense a nagyszombati fiskális adminisztráció felállításáról 1704. jan. 23. CsSzK. StA. Trenčín M. R. 214. — Rákóczi instructioja Kajalinak a nógrádi fiscális jószágok prefectusának. Miskolc, 1704. jan. 22. OL. RSzlt. I. 2—2. — Rákóczi rendeletei a fiscális javak összeírásáról; Árva megyének: Gyöngyös, 1704. márc. 26. (CsSzK. StA. Bojnice. Árva vm. lt. Act. Publ. Polit. Fasc. 111. No. 1.), Pozsony megyének: ua. (uo. Bratislava, Pozsony vm. lt. 1704-es iratok), Gömör megyének: 1704. márc. 20. (Glt. TE.), Borsod vármegyének: Dunaordas, 1704. máj. 2. (MTA. Kt. Tört. Ivr. 46).

²³ Rákóczi levele Sennyei Istvánhoz. Tokaji tábor, 1703. dec. 22. AR. I. köt. 153. l. — „A jószág megátalkodott, teljességgel rajtok semmit sem vehetni.” Szentgyörgyi J. Ramocsaházyznak Ecsed, 1704. jan. 18. uo. 282. l. — Szathmáry J. jelentése Rákóczinak és Rákóczi válasza. Miskolc, 1704. febr. 8. OL. RSzlt. II. 2. E/A. másolat: OSzKK. ThGy. Fasc. 1703. fol. 16—19.

privilégiumokkal élő helységekre ugyancsak a kincstár tette rá a kezét, s az új földesúr tovább növelte szolgaságba vettetésük terheit. Honnan került volna ki tehát a legtöbb felkelő jobbágy, hajdani szabadságának visszanyerésében reménykedő katona, ha nem éppen ezekről a területekről? Éppen a fiscalis birtokokon ébredtek fel a legvérmesebb reménységek a jobbágyi iga lerázásáról. S itt volt legmegrázóbb a csalódás is.²⁴ A fiscalis birtokokon az otthon maradt jobbágy-ságra és a katona nagycsaládjára azért is, mert sokan álltak fegyverbe, de főleg, mert a német világban többet követeltek rajtuk, rendkívül nagy teher jutott.

Szentlászlói János, Rákóczi hevesi tisztartója írást kér Rákóczitól arról, hogy a dominiumhoz tartozó jobbágyok úgy szolgáljanak és annyi taxát fizeszenek, mint amennyit a német világban fizettek. A fejedelem ugyanis nem szabályozta az úrbéri terheket, hanem az addig szokásban levőt mondotta ki érvényesnek. A fiscalis birtokon ez egyet jelentett azzal, hogy a kuruc támadás eredményei a paraszti élet hétköznapijaira átváltva semmivé foszlanak, vagy legalább is nagyon megsoványodnak.

A jobbágyok nem ok nélkül hitték, hogy a császári földesúr, a németes urak elűzésével végetér a teherviselésnek az a fölöttébb terhes módja is, mely éppen a török kiűzése után szakadt a nyakukba. Göncz mezőváros lakóin, e privilégiumokat semmibe véve, a földesúr német executioval hajtotta be követeléseit s az adófizetésre serkentő császári rendeleteknek általános fenyegetése a rác executio. A fiscalis birtokokon élők úgy hitték, ha elűzik fejük fölől a kamarai tiszteket, elővehetik ismét a régi urbáriumokat, melyeknek érvényességét éppen Lipót császár új berendezkedése szüntette meg néhány évvel vagy évtizeddel ezelőtt. Az abarai jobbágyok, a Rákóczi-ház örökös jobbágyai, a szabadságharc elején a régi Rákóczi eleinek idejében szokott szolgálatot akarják visszaállítani, mert, mint írják, akkor kezdték őket fölöttébb terhelni, mikor más kézre szállottak. A lucskai, boldogasszonyfalusi, szielniczei, németlipcsei dominiumhoz tartozó lakosok ugyancsak azt kérik, hogy ne a „német világban” bevezetett nehéz és magas szolgálat szerint terheljék őket, hanem a régi, Thököly és Rákóczi eleinek idejéből valókkal. A drégelyi, sipiki, honti, hedvigi szegénység is méltatlannak tartja, hogy Rákóczi tisztjei ugyanolyan magas terheket követeljenek rajtuk, mint amilyeneket az „elmúlt német világban” raktak a vállaikra. A fülekpüspöki szegény fiscalis jobbágyok pedig azzal a kéréssel fordulnak Rákóczihoz, hogy mivel a „német prefektus” forgatta ki őket „régii igazságukból”, az vetett rájuk új adókat és „öregbítette észendőnként summájukat”, „legyen kegyelmes hozzájuk és a régi summájukat tartsa meg”. Kérésükre a fejedelem elrendelte a régi urbáriumok előkeresését és megvizsgáltatta, mennyivel emelkedtek a régi terhek, hogy elengedte volna, arról mindezidáig nincs tudomásunk. De ez is már 1705 tavaszán történt. Korábban inkább a drégelyiek kérésére adott válasz a gyakori: „Az mostani sok féle országos szükségek nem engedik...”²⁵

²⁴ Milyen jelentős birtoktekstek kerültek elkobzásra a Wesselényi-féle összeesküvés után, ld. *Pach Zsigmond Pál*: Nyugat-curópai és magyarországi agrárfejlődés a XV–XVII. században. Bpest. 1963. 205. l. — A Rákóczi-birtokokon a kincstári igazgatás alatt megnehezült jobbágyi életre: *Köpeczi Béla—Várkonyi Ágnes*: II. Rákóczi Ferenc. Bpest. 1955. 83. l.

²⁵ Szentlászlói J. instanciája a fejedelemhez. OL. RSzlt. II. 2. f. — A hevesi uradalom Glöckelsperg császári tábornoké, az ostromzár alatt tartott szatmári vár parancsnokáé volt. Szentlászlói instanciájának pontos dátumát nem ismerjük, de minden bizonnyal 1704 első felében keletkezett, mert a birtokot 1704. júl. 24-én Rákóczi Károlynak adományozta. *Esze*: KVF. 127. l. — OL. RSzlt. 11. 2. i. Extr. Inst. 77. 1446. — Szegedi tábor, (1704.) aug. 8. A fülekpüspökiek és a drégelyiek kérvénye no. 11. 2. f. — *Iványi*: Göncz szabadalmas mezőváros. 193. l.

Nem csoda, hogy éppen a fiscalis birtokokon csap magasra 1703 őszén és 1704 tavaszán a jobbágyi ellenállás tüze. Hiszen az objektív történelmi körülmények s Rákóczi szubjektív elgondolásai következtében az ország szabadságáért indított háború terheinek tetemes többsége közvetlenül vagy közvetett úton ide esett. Mikor a fejedelem a fiscalis gazdálkodásban akarta megteremteni a szabadságharc anyagi bázisát, az ország egészének társadalmát védte. Ha elgondolása beválik, a nemes, de a jobbágyság tetemes része is lélegzethez jut. A Habsburg-berendezkedés ilyen messzeható, terveinek éppen alapjait kikezdő következményeivel azonban Rákóczi nem számolhatott. Aki a szabadságharc folyamán esz fehérvagy fekete színekben képes felvetíteni a fejedelem és a jobbágyság viszonyát, annak ezért a kétségtelenül kényelmes megoldásért cserében le kell mondania az ország történelmi fejlődéséből adódó ellentmondásos helyzet megértéséről, le a valóság megismeréséről.

Éppen a kuruc szabadságharc társadalmi valóságának megismerése érdekében kell szembenéznünk azzal a ténnyel is, hogy Rákóczi a fiscalis dominiók jobbágynépességének mozgalmát mindjárt a szabadságharc elején fegyveres erővel törli le. A fiscalitások praefectusainak hatalmat ad, hogy akár a fegyver erejével is kényszerítsék engedelmességre a jobbágyokat. „Esett értésemre — írja a fejedelem 1703. december 22-én Sennyei Istvának, a tiszántúli kuruc hadak főparancsnokának —, hogy a Tiszán tul lévő fiscalis jószágokban annyira elmerültenek az istentelenségben és a vakmerő szófogadatlanységban a jobbágyok, hogy teljességgel semmiben nem engedelmeskednek általunk praeficiált tiszteknek, ... Hogy azért annyivaléknább securóssak lehessenek az fiscalis tisztek, és hasonló casus, mint minap, mikor tisztartójkra támadván az jobbágyok, más (már!) nemes embert öltének meg, — eltávoztassék s egyéb alkalmatosságok is elhárítottassanak: requiráltatván ... Ramocsaházy György praefectus hívüknkül, alattalévő hadaink által legendő assistentiával legyen, és amint specificálni fogja, az engedetlen helyeknek biráit, harmad-magokkal, a kik másokat is szófogadatlanységokra felindítottak, megfogatván, táborunkba küldje, hogy azok példájokkal mások az engedelmességet megtanulhassák.” Militaris assistentia adásra utasítja Buday Istvánt is a tiszántúli fiscalitások szófogadatlan jobbágysága ellen, s meghagyja — nyilván mert előfordult már hasonló —, hogy azokat a jobbágyokat, akik a katonaságra támadnak, vessé szoros fogságba. De nemesak a Tiszántúlon tűnnek fel a kuruc katonák, hogy engedelmességre szorítsák a jobbágyokat; a Külső-Szolnok, Gömör, Heves megyei tisztartók sem mernek kimenni fegyveres védelem nélkül a falvakra, s Rákóczi a szendrői és a murányi vár hajdúit rendeli segítségükre. Ugyanakkor Hellepront János a Dráva partjáról írja: „Fiscalitásokban elő nem mehetek, hanem ha Sándor László, Zana György kapitányok assistentiát adnak.”²⁶ Híába

²⁶ Rákóczi levele Sennyei L.-nak, Tokaji tábor 1703. dec. 22. AR. I. cs. 153. l. — Buday L.-nak Solti tábor, 1704. jún. 2. AR. I. köt. 166—167. l. — Szatmári J. jelentése és Rákóczi válasza ad. 19, 20. i. h. — Rákóczi pátense az apostagi táborból, 1704. ápr. 29.: „Mivel a fiscalitások jobbágysága annyira elmerült a szófogadatlanységban, minthogy pedig ellebeni kegyelmes Resolutionk szerint az olly otthon maradott házas és cselédes gazdák, ha szintén Fiok, vagy akármelley rendbeli Rokonságok, az Hadakban continuoskodnak is magok személyében, az eleitül fogva gyakorlott paraszti szolgálattal s taxájoknak megfizetésétül nem immunáltatnak ... különben adtunk oly hatalmat Szatmári J. praefectus hívükneknek, hogy az oly házas szolgálatjatul magokat elvonó s szót nem fogadó jobbágyokat és selléreket közelebb található Hadi Tiszteink s hadaink assistentiája által is az szokott engedelmességre kemény mediumoknak elkövetésével is compellalhassa.” OSzKK. ThGy. Fasc. 1704 fol.: 33. — Hellepront J. Károlynak, Páli réten a Dráva partról, 1704. febr. 26. AR. I. köt. 107. l.

jelennek meg azonban fegyveres kísérettel a praefectusok a falvakon, a jobbágyok nem veszik fel a munkát. Olyannyira nem, hogy 1704 tavaszán a fiscus szőlőit, melyek „műveletlenül állanak”, melyeket „a fiscalis tisztek műveltetni” nem tudnak, s melyek „az ország nagy kárára” pusztán mégsem maradhatnak, kénytelen Rákóczi felesbe kiadatni.²⁷ Műveltetésükhöz nemcsak a jobbágy-lakosság készsége, hanem a megfelelő számú munkaerő s az esetleges bérfizetés-hez szükséges pénz is hiányzott.

Rákóczi csupasz országban kezdett szabadságharcot, ahonnan minden pénzt kisöpört a császár. A pénztelenség országos méreteivel az elmaradt fejlődés s a császári adó és kereskedelempolitika kiáltó következményeivel a fegyveres erő nem bírkozhat meg. A fiscalis dominiumokon élő árendásoktól és taxásoktól nem tudják behajtani tartozásaikat. A fiscalis tisztek jelentései egyöntetűen bizonyítják, hogy a parasztság „kínzást”, „áristumot” szenved, mégsem ad pénzt, mert nincs neki. „A taxát nem denegálják; de a pénznek szűk volta miatt sok kintatás után is egy pénzt nem vehettem rajtok” — jelenti Kéri Márton Ramocsaházy Györgynek. „Máramarosi jóságban urbáriális adót, pénznek nem léte miatt, semmiképpen nem exigálhatni: rabságot szenved, vasba verettetik, — marhájával kínálkozik pénz helyett” számol be Ramocsaházy György Rákóczinak a tiszántúli fiscalis jóságokat számbavevő körútjáról.²⁸ Általános adófizetés kötelezettségének, a szabadságharc elején az ország parasztsága sem jósántából, sem ha fegyverrel erőltették volna rá, nem tudott eleget tenni. Reális körülményekkel számolt tehát Rákóczi akkor, amikor az ország szükségére pénzt nem a jobbágyok adójából, hanem a fiscalitásokból akart előteremteni. Kerti vetemények s gyümölcsök termesztésére inti a borsodi fiscalis birtokok inspectorát, hogy minél több „pénzt árulhasson” belőlük. A kőszegi Dicasteriumnak is az lenne a feladata, hogy a fiscalis jóságokból olyasmit vegyen be, melyből „pénzt teremthet”.²⁹ A pénzelőteremtés legfőbb jövedelmi forrásának azonban Rákóczi nem a fiscalis uradalmakat, hanem a bányajövedelmet s később a marha mellett az ország sóját és borát tekinti.

A sómonopóliumról kiadott rendeletében — 1704. február 29. — majd kiáltványában — 1704. március 11. — egyaránt hangsúlyozza, hogy a „feles pénzbeli imposito” „mostani hadakozásunkra kívántató feles költségek” pótlására, mivel nem akar adót vetni az országra, kellett elrendelnie, hogy „sóból kereskedés ne indíttassék, hanem tulajdon a nemes ország számára continualtassék”. A magános sókereskedő tilalma viszont a legkülönbözőbb rétegek érdekeit sértette, s főleg olyan szabadságra törekvő jobbágyokat vagy áruértékesítéssel foglalkozó kis- és középnemeseket, volt katonaelemeket kedvetlenülített el, akiknek zöme az északkeleti országrészt lakta, s elsőik között állt zászlók alá.³⁰

A tiszaháti felkelés szervezője, Esze Tamás nem az eke mellől, hanem a sószállító szekereéről került a zöld várba, s nem földesurával, hanem a császári

²⁷ Rákóczi Bereg megyéhez: Gyöngyös, 1704. márc. 22. OL. Bethlen-család levéltára. — Ua. Ugoesa megyéhez uo. *Komáromy*: Kurucvilági emlékek. TT. 1901. 399. l.

²⁸ Kéri M. jelentései Ramocsaházyinak. Huszt, 1704. jan. 10. 19. AR. I. köt. 276—277. l., 282—283. l. — Ramocsaházy levele Rákóczinak Szatmári tábor, 1704. febr. 4. AR. I. köt. 292—293. l. — Hevenyesy J. levele Károlynak Kőszeg, 1704. márc. 9. uo. 342. l. — Az általános pénztelenségről ír Grubacsévics F. Károlynak. Károlyi lt. 1704. jún. Fasc. I. A. 25.

²⁹ *Köpeczi—Várkonyi*: II. Rákóczi Ferenc. 135. l. — A Kőszegi Dicasterium levele Károlynak 1704. márc. 4. AR. I. köt. 66—67. l. — Rákóczi utasítása máramarosi jóságigazgatójának 1704. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle (a továbbiakban MGSz.) 1897. 69. l.

³⁰ Rákóczi Ramocsaházyinak Miskolc, 1704. febr. 29. AR. I. köt. 163—164. l. — Pátens a sómonopóliumról. Eger, 1704. márc. 11. OSzKK. ThGy. Fasc. XXVII. fol: 417/b.

sómonopóliumot védő sótisztékkel gyűlt meg a baja. A Hunyad megyei rác katonaság szabad sókereskedési kiváltságot élvezett a szabadságharc kitörése előtt, s ez a kurucokhoz csatlakozás egyik feltétele is. A Brezáni pátenst nem csupán Károlyi értelmezi úgy, hogy a felkelés egyik oka a sóval való szabad kereskedés elontása, hanem másutt is elhangzik, hogy Rákóczi „a Portiot az országbul kiüzni, a só t felszabadítani” jött be az országba. Nem ábrándokat kerget, hanem a reális helyzettel számol Károlyi Bécsben, nikor kifejti, hogy a császár némi adóbeli könnyítés mellett feloldja a sómonopóliumot Szatmár, Ugoesa és Bereg megyékben, több reménye lehet a kuruc felkelés elfojtására.³¹ A kuruc támadás első gazdasági sikere: a só megolesósodása.

Csupán az események felületét látnánk, ha a kuruc katonák prédaéhségének tulajdonítanánk azt az általános jelenséget, hogy a vitézek elhordják és szabadon árulják a sókockákat. A feudális államnak e legértékesebb, az arannyal vetekedő ásványi valutája, az élelemgazdálkodás alapja — a konzerválás általános és szinte egyedüli eszköze —, a kor egyik fő kereskedelmi cikke, évtizedek után ekkor, 1703 nyarán és őszén került ismét a lakosság kezébe. Szolnok megvételénél nem az elnyert 24 ágyú és puska a legértékesebb zsákmánya Borbély Balázs ezerének, hanem az ott összehalmozott nagymennyiségű — 40 000 — kő só. Rákóczi sóinspektorainak a szó szoros értelmében a katonaság kezéből kell kivennie a só t, mikor a fejedelem parancsával megjelennek a sóaknákon. Hadadi István 1703 őszén nem tud eleget tenni Rákóczi utasításának, mert a katonák és a hadnagyok maguk hordják Magyarországra a só t. Ha a fejedelem parancsát számlálja eléjük, öléssel fenyegetik, s hiába árestáltatja az ellenszeregülöket, semmire sem megy.

A sókereskedés monopolizálása ellen Erdélyben olyan nagy a felháborodás, hogy 1704 nyarán a fejedelem kénytelen feloldani azt. Magyarországon eleinte csak részleges engedményekre kerül sor, hiába instantiáznak a máramarosi kisnemesek s az északkeleti országrész taxát és árendát fizető lakosai, hogy életük fenntartásának egyetlen módjától fosztották meg. Hiába szemléli só tét szemmel a katonaság, hogy olyan generális, mint Károlyi Sándor 1704 nyarán pénzen a maga hasznára árul só t, a sómonopóliumot országos méretekben csak 1704 novemberében oldja fel Rákóczi.³²

³¹ Esze Tamás sókereskedő tevékenységéről legkorábbi adatunk a szepesi kamara iratanyagának 1676. évi csomójából előkerült kelet nélküli kérvény, melyet Pap Istvánnal közösen írt (OL. Representationes 3235 fol. 122. *Benzédi szíves közléséből*). Valószínűleg valamivel 1676 után keletkezett, hiszen Esze Tamás születési éve — addigi tudomásunk szerint — 1666 (*Esze Tamás—Köpeczi Béla: Esze Tamás*. 8. l.). — A Hunyad megyei rác katonaság folyamodvánva 1704. júl. 31. KVF. 166. l. — Károlyi levele Koháry Istvánnak Károly, 1703. máj. 27. OSzKK. ThGy. Fasc. 1703 fol. 31—32. — Ismeretlen levele Tokajból 1703. jún. 30. uo. 137. — Károlyi memoranduma Sz 1874, 329—330. l. — Rákóczi, mikor kiáltvánnyal fordult a keresztény világhoz, a szabadságharc okait felsorolva a só drágaságát és a sóval való szabad kereskedés elontását is említi. Manifestum 1704. január. Ráday Pál iratai (Szerk.: *Benda K., Esze T., Maksay F., Papp L.*). Bpest. 1955. 102. l.

³² Kajali P. levele Kovács J.-nak Gács, 1703. szept. 23. Ráday iratai. I. köt. 59. l. — Bajtai I. levele Pest, 1703. szept. 22. OSzKK. ThGy. Fasc. 1703 fol. 105. — Hadadi I. levele Rákóczinak Somlyó, 1703. nov. 28. RSzlt. II. 2. E/A. — Instancio Soos Pál sóinspector számára Tokaji tábor, 1703. okt. 20. OSzKK. Fol. Hung. 978 11—b—12—a. — Máramaros instantiája Rákóczinak és a fejedelem válasza: Tokaj, 1704. jan. 10. OL. RSzlt. II. 2—c. — Máramaros vm. 1704. évi gyűlései, főleg az okt. 15 és dec. 19-i gyűlés. Prot. Máramaros 1704. 386, 402. l. i. h. — Pápay J. levele Máramarosnak Vihnye, 1704. szept. 1. OL. RSzlt. III. —b. — A sómonopóliumot 1704. nov. 24-i rendeletével oldotta fel Magyarországon a fejedelem. Levele Pest megyének. Sentei tábor, 1704. nov. 24. *Hornyik: i. m. IV. köt. 239—240. l.* — A sómonopólium erdélyi

Hasonlóképpen összeütközött a fiscus érdeke a jobbágy- és szegénylegénykatonaság reményeivel a borárultatás kérdésében is. A *kocsmáltatás* mindjárt a szabadságharc elején a földesúr és a jobbágy, a katona és a főtiszt, a kuruc állam és az egyén érdekeinek ütközője, s az maradt az utolsó hónapokig.³²

Rákóczi már a tokaji táborban megírt pátensében kijelentette, hogy a tokaji szőlők jövedelmét az ország szükségére kívánja fordítani, s a katonai táborokon kocsmákat állít föl. A máramarosi kamaraispánnak adott instrukciójából kiderül, hogy a kocsmákból behozható jövedelmekhez nagy reményeket fűz, és nem is alaptalanul, mert két éves tapasztalat után a tábori kocsmák és mézszárszékerek várható hasznát Plathy Sándor évi 600 000 ft-ra teszi. Álláspontja a szabadságharc utolsó éveig változatlan: a várakban és a táborokban az ország szükségére a kuruc államnak tartja fenn a borárultatás jogát.

A diószegieiek, mikor 1703 őszén kézhez veszik a fejedelem parancsát, hogy a csapszékereket azonnal adják át inspectorának, „mivel az ország számára kívánjuk fordítani”, úgy érzik, régi privilégiumukat éri sérelem, hiszen maguk hasznára bérelték régen a német világ előtt a kocsmáltatás jogát. A szentjóbíaiak ugyancsak „a kocsmát s mézszárszékert magoknak akarják tulajdonítani,” a szentimreieiek hasonló kiváltságokat vindikálnak maguknak. Az abauji, az ugoecsei s a Hunyad megyei nemesség egyaránt arról panaszkodik, hogy a katonáskodó jobbágyok vagy otthon maradt hozzátartozóik szabadon árulják a bort a földesurak nagy rövidségére és sérelmére. Az ezredekben és a várakban pedig a tábornokok és a commendánsok, de az ezereskapitányok is, kocsmákat állítanak. Jó példával szolgál a szatmári tábor. A tábor parancsnoka, Sennyei István, a tiszántúli hadak főparancsnoka, távollétében írja: „A kocsmáim pedég folyjanak, — ámbár Urunk számára is árulják is (itt!) a bort.” Kiss Albert ezereskapitány ugyancsak tart kocsmát a táboron.

Mikor a fegyvertfogottak maguknak tulajdonítják a kisebb földesúri haszonvételeket és a táboron vagy odahaza szabadon árulják a bort, régi történelmi hagyományt, a végváriak szokását elevenítik föl. A várak katonasága elmaradt fizetése helyett, vagy a zsold kiegészítésére több helyütt megkapta a múltban a királytól vagy a földesúrtól a kocsmáltatás és húsárulás jogát. Az ónodi lovas és gyalog vitézeknek I. Rákóczy György 1624-ben engedi meg, hogy a maguk hasznára mézszárszékert tartsanak. Gyakran szerepel a dunántúli katonakiváltságlevelekben is a borkimérés jogának, a vámok és a mézszárszékerek jövedelmének hosszabb-rövidebb ideig engedélyezett szabad használata. A sümegi vitézlő rend a szabadságharc alatt is magának kéri a tapolcai és a sümegi kocsmát.

Természetes tehát, hogy a szabadság katonák értelmezte fogalmában — a katona-paraszti életforma lehetőségeiben — bennefoglaltatott a borkimérés joga is. De ha a katonák vagy a katonák hozzátartozói gyakorlatban is érvényt szereztek vélt jogaiknak, a nemesség nemzeti-nemesi kiváltságainak rombolását, elrontását sérelmezte, Rákóczi pedig az ország jövedelmét féltette. A katonák, a régi kiváltságos helységek a szabadságharc elején többnyire elesnek e fontos jövedelmi forrástól. Vagy úgy járnak, mint a szentimreieiek, akik nem tudták kiváltságlevelüket felmutatni, s a fejedelem az ország számára foglalta le helységük csapszékét, malmát és mézszárszékét, vagy maguk maradnak a földesúrral, nemesi tisztekkel, főúri tábornokokkal kezdett, nagyon is egyenlőtlen feltételekkel folyó harcban. Gödény Pált 1705-ben borárultatása miatt csukják árestumba. Visszont Fáy István murányi várkapitány, akit a fiscalis birtok

kérdéseiről: Radvánszky J. levelei Rákóczinak. Alba Julia, 1704. júl. 13., aug. 27. OL. Radvánszky cslt. III. o. XXXVI. cs. 125, 131. sz.

védelmére rendelt a fejedelem, a legnagyobb haszonélvezője, lefölözője lett az ország javainak. Bár többször tartanak hatalmaskodásai, nyilvánvaló visszaélései miatt inquisitiót, háborítatlanul árultatja a jobbágyoktól erőszakosan elvett pálinkát a maga kocsmáján, és a szabadságharc utolsó éveiben már nyíltan bonyolítja le borkereskedelmi ügyleteit a császári tisztekkel.³³

Az eredményes fiscalis gazdálkodást az adott társadalmi viszonyok, a fejlődés mélyén munkálkodó törvényszerű mozzanatok s a felszínen mutatkozó érdekellentétek egyaránt akadályozták. Nem kedvezett a fiscalis javakból próbálkozó országépítésnek a katonaság mindennapi magatartása sem. Az első hónapokban a katonaság nyereségét rendszeres fizetés vagy zsold helyett a zsákmány alkotta. Ezt úgy értelmezték a vitézek, hogy a labancok, a németek javaiból közvetlenül, maguk kedvére, szabad kótyavetyére gazdálkodhatnak. Nem pedig tisztartók aprólékos nyugtáinak ellenében kell élelmükről, lovaikról gondoskodniok. „Valahol valakik akarják a fiscalis jószágokban involválván, nem gondolnak senkivel semmit: bort, gabonát, marhát, juhot és amit kaphatnak, csak elhajtják.”³⁴

Korán, mindjárt a szabadságharc első hónapjaiban át kellett látnia Rákóczinak, hogy csupán a fiscalitások jövedelme a háború és az állam költségei viselésére semmiképpen sem elegendőek. A kincstári dominumokon fellángoló jobbágyi osztályharc, az általános szorongatottság, melybe az egyéni érdekek keresztüze alatt tartott fiscus került, arra késztették a fejedelmet, hogy a katonaság eltartását a társadalom jelentős részének kötelességévé tegye.

„Bandákban jöttek, kenyeret, húst és más szükséges élelmiszert hoztak” — a szabadságharc vezetője a határon elébesereglett nép áldozatkészségéről másfél évtized távlatából sem feledkezett meg. 1703. június 16-át követő hetekben és hónapokban, ahol megjelentek a kuruc csapatok, ott a vidék tartotta őket élelemmel. Mire a felkelés országosmértű szabadságharccá bontakozott, s az idő télbe fordult, ezeken a vidékeken a parasztgazdaságok teljesen kimerültek. A hadsereg átteleltetése, a katonák szállása, lovak takarmánya égető gondként jelentkezett.

Gyakorlatban a katonaság eltartása az otthonlakós jobbágyságra esett, a zászlók alá katonát küldött családokat a szabadságharc elején egyáltalán nem lehetett rászorítani, hogy részt vállaljanak a parasztság e legsúlyosabb terhéből. A maradék lakosság készletének, különösen a sereg útjába eső területeken s a várak körül, a készletek hiánya s maga a paraszti gazdaság szabott határt.

³³ Rákóczi levele Szabolcs megyének Tokaji tábor, 1703. nov. 17. TT. 1909 150. l. — Majos F. máramarosi kamaraispán instructiója (másolat) s. d. OL. RSzt. I. 2. — Plathy S. előterjesztése a miskolci tanácsülésen 1706. febr. (OL. Törzssanyag 827/1703 b.: Pall. 11). — Utasítás Szalay Pálnak a hegyaljai kocsmákról OL. RSzt. II. 1. a. — Rákóczi levele a Somlyai commendánsnak, Károly, 1708. febr. 13. AR. II. köt. 632. l. — Rákóczi levele a diószegiekhez Szatmári tábor. 1703. okt. 2. OL. RSzt. I. 2. e. — Szalay J. Rákóczinak Szentjób, 1703. okt. 30. AR. I. köt. 173. l. — KVF. 223—224. l. — Abaúj megye panaszja OSzKK. ThGy. Fasc. 1704 fol. 217—218. — Hunyad megye sérelmei. 1704. júl. TT. 1906, 206—208. l. — Hadady I. Ramocsaháznak Somlyó, 1704. jan. 13. AR. I. köt. 278. l. — Sennyei I. levele Sennyei F.-nek Bottyán, 1704. febr. 1. uo. 291. l. — Sennyei I. tiszántúli generális ellen folytatott vizsgálat. 1704. márc. 4. OL. RSzt. V. 2. h. — Az ónodiak kiváltsága: OL. Urb. et Cons. 1704. Fasc. 25 N° 51. — I. Rákóczi Gy. hajdú kiváltság-leveleiben mindig külön intézkedik a kocsmáltatásról. A hajdúnémetieknek a kocsmát és a mézszárszéket átengedi azzal a megkötéssel, hogy az esztendőben egy hónapig a maga borát árulja benne. *Komáromy*: Hajdúszabadságlevelek. 606. l. — *Zimányi*: Adatok a dunántúli hajdútelepekhez. — Eölyös J. kapitány és ezere Károlynak Várad, 1705. máj. 19. Károlyi lt. 1705. máj. Fasc. 3. C. 24. — Extr. Inquis. Muraniensis. OL. RSzt. V. 2. h.

³⁴ Kőszegi Dicasterium Károlynak. 1704. márc. 4. AR. I. 66—67. l.

Ezért foglal határozottan amellett állást a fejedlem 1704 elején, hogy az egész felszabadított országreszen egyenletesen elosztva és a katonahozzá tartozókat is bele vonva viseljék a hadsereg tartás terheit. Sőt az *élelmiszeradó* alapjává nem az egyes parasztgazdaságokat, hanem a portát tette meg. Ily módon elméletben kiszélesedett a katonaeállítás társadalmi bázisa, mert a nemesség legalsóbb rétegeit, az armalistákat és a kurialistákat is a portákhoz számolták. A rendelkezés egyedeiben védelmet jelentett volna a jobbágyságnak, de a jobbágysági osztályt súlyosan megterhelte. Hiszen gyakorlatban meghalványította a jobbágyság fegyverforgással elnyerhető szabadságába vetett reményeit, s a háború minden terhét a falvak népére hárította. Rákóczi, mikor elrendeli: a táborra szálltak „otthon maradt házoknépe, atyafiai és cselédei... élés vágó és egyéb naturalék adminisztrációjában... más otthonlakós hiveinkkel concurráljanak”, azt tartja szem előtt, hogy egyéb közteher és szolgálat nincs rajtuk, s ha katoná hozzá tartozójuk otthon lenne, éléssel csakúgy kellene táplálniok. Gyakorlatban nem jelentett könnyebbséget a feleség és a kiskorú gyermekek mentessége sem, hiszen a szolgáltatások alapját a nagycsalád és a porta alkotta. Nehezítette a helyzetet, hogy a rendelkezések a megyén keresztül jutottak el a falvakba, a naturalék összeszedése a megyei tisztek feladata volt. De később is, a commissariatusságok megszervezése után, a parasztság földesuraival, a nemességgel került szembe az őt marha-, gabona- és szénaadásra erőltető tisztviselő személyében.

Nem csoda, hogy a jobbágyság általában az élelmiszeradót megyei tehernek tekintették, annál nehezebben állottak rá, mert remélték, hogy Rákóczinál megtalálhatják igazságukat. A fejedelmi cancellárián az élelemkivetés általános elrendelése után megsokasodnak az instantiák, és a katonák, a lakosok, a katonahozzá tartozók sorai a jobbágyság dőhben csalódásáról és csontigthatoló sérelméről beszélnek. Az igazság gyökeréig — keresetlen szavakkal — a szalonczai lakosok ástak le: „Minthogy közülök minden külön kenyeres ember az hadban volt s most is oda vagyon, mindazonáltal őket szekér s vonó marha adással, étel, széna, abrak s szállás adással terheli a N. Vármegye, a nemesek pedig mindezekből magokat kihuzzák.”

Máramaros megye még az 1703 őszen nyíltan megkérdezte a fejedelmet, hogy a főurakra és a nemesekre vonatkozik-e a katonatartás kötelezettsége. Áldozatkészségükre bízta, vagyis lemondott róla. Pedig éppen a nemesi osztály bevonásával talál majd rá a kivezető útra.³⁵

Az élelmiszeradás elleni jobbágytiltakozások a kuruc zászlók alá gyűlt feudális társadalom belső ellentéteit jelezték. A katonahozzá tartozók, Rákóczi ígéretére hivatkozva, továbbra sem vállaltak részt a terhekből. Az otthoniak magukat elegendőnek nem tartván, inkább nem fizetik. A jobbágykatonák mihelyt fölökbe jut hozzá tartozóik terhelésének híre, fölzendülnek, odahagyják a zászlókat és hazamennek. Az ellátatlan ezerek rászállnak a falvakra, kiélik a vidéket, s öléssel fenyegetik tiszteiket. Nyáron a falvak nem mennek ki a

³⁵ II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai. Bpest, 1951. 39. l. — Rákóczi F. pátense Szabolcs megyének. 1703. dec. 4. TT. 1909. 151—152. l. — Ugocea megyének. Miskolc, 1704. jan. 30. AR. I. köt. 290—291. l. — Methodus Intentionis Militiae. 1704. febr. 15. — *Hornjik*: i. m. IV. köt. 282. l.; Buday I. pátense 1704 jún. 6. AR. I. köt. 325. l. Az egész országra vonatkozóan Rákóczi 1704. nov. 13-án Érsekújvárott rendelkezett az élelmiszeradóról. Egy portának havonként egy mázsa húst, 6 köből búzát, 11 köből zabot kellett beszolgáltatnia. MTA. Kt. Tört. Ivr. 46. Az egyes megyékhez kiküldött rendeletet ismerteti: *Takács János*: Közteherviselés II. Rákóczi Ferenc korában. Zalaegerszeg. 1951. 103—104. l.

rétékre, nem gyűjtik be a takarmányt, mondván „ugyis nem magok, hanem hadaink által émszertetnék meg”. Olyannyira; hogy Rákóczinak kemény büntetésekkel megfenyítve kell a nyári munkák elvégzésére szorítani őket.³⁶

Mind általánosabb lesz az a kívánság a katonaság, de az egyes helységek körében is, hogy a megígért szabadságról már most bizonyosságot nyerhessenek. A hajdúvárosi kiváltságlevél vonzereje a legnagyobb, hiszen nemcsak az egyén, hanem a közösség is mentesül a terhek alól, s olyan jogokat biztosít — vámmentesség, kocsmáltatás, mészárszéktartás stb. —, melyekkel csak a nemesek élhetnek. Megszabadul a szolgáltatásoktól a nagycsalád, megszűnik a huzakodás a község otthonlakos és fegyverviselő lakói között.

A hajdúvárosi kiváltság elnyerésének igénye nemcsak Salánkon és Nagyszöllősen támadt fel. Tudunk Tasnád, Ottomány, Belényes lakóinak éppen 1704 folyamán jelentkező hasonló igyekezetéről. Valószínű, hogy a balmazújvárosiak ugyancsak ebben az évben mozdulnak meg, hiszen földesuruk, Hallerné Barkóczy Julianna, aki a szabadságharc bukása után kárörvendően adja tudtukra: „a kurucvilági hajdúvárosi szabadság füstbement, elolvadt”, éppen 1704 januárjában kényszerül parasztruhában a barátok klastromába menekülni. De nincs kizárva az sem, hogy Tarpa, Diószeg, Gönc és az őrszegi tartomány lakói, akik 1706—1708 folyamán nyerték el a hajdúvárosi kiváltságot, már most jelentkeznek igényeikkel.³⁷

A hajdúvárosi kiváltságot, katonaszabadságot biztosító fejedelmi privilegium elnyeréséért indított mozgalom minden valószínűség szerint általánosabb és differenciáltabb, mint ahogyan azt az eddig ismert esetek alapján véltük. 1704 folyamán országos méretekben, de a tájegység történeti hagyományait is magán viselve, rendkívül gazdag változatokban jelentkeznek.

A katonaság és a jobbágyság közösen támasztja azt a vihart, mely 1704 első felében az egész országon végigsöpör s belső válságot idéz elő. A nagyszöllősi s Kis Albert czerének zendülése, a Bercsényi parancsnoksága alá tartozó Északnyugati Felvidéken állomásozó hadak bomlása, a dunántúli kuruc támadások összeomlása — jelzik e válság országos méreteit, de társadalmi mélységeit is. A nagyszöllősi és salánki földesurak még maguk mellé állítják a fejedelmet. Sennyei István Kis Albert czerét „a nemességre inkább és urakra, mintsem a németre feltámadott had”-nak mondja. A maga szorongatottságában — hiszen a katonaságnak meggyőződése, hogy árulása miatt veszett el a szatmári sánc, öléssel fenyegetik, javai felprédálására készülnek —, az egész nemesi osztály veszedelmét látja fölremleni: „Egyébiránt, ha ezen gaz nép halálunkra igyekező s cselző mocskolódásátul meg nem zaboláztatik, most nekem s az után más becsületes főrendekbül álló tiszteteknek . . . se böcsületünkhöz se jószágunkhoz, se életünkhöz securitásunk nem lehet.” Amiért őt vádolják, a szatmári bloquád elrontásának felelősségét — noha a tanúk nagy többsége ellene vall —, Kis Albert nyakába varrja, s a jobbági-szabadparaszti érdekeket legradikáli-

³⁶ Rákóczi Borsod megyének: Solti tábor, 1704. jún. 4. MTA. Kt. Tört. Ivr. 46. — Pozsony-nak uo. 1704. jún. 6. Csehszlovákia, Pozsony vm. lt. 1704. — Pest megyének 1704. jún. 6. *Hornyjik* i. m. IV. köt. 302—304. l. — Rákóczi levele Máramaros megyének, melyben a „Hadaink számára kívántató naturálék s élés adminisztrációjában refractariuskodó parasztság iránt kiadatott” pátenséről ír. Egri tábor, 1704. ápr. 5. RNK. Máramarosszigeti lt.

³⁷ A salánki, nagyszöllősi mozgalomról *Esze: A szegénylegények éneke*. 13, 20—25. l. — Tasnád és Ottomány: Extr. Inst. 1388, 1469. OL. RSzt. II. 2. i. — Őrszeg uo. II. 3—4. II. 433—434. — Balmazújvárosra: Haller Sámuelné Barkóczy Julianna levele a balmazújvárosiakhoz. 1713. jún. 16. *Varga Antal: Balmazújvárosi levéltár okmányai. Kézirat.* 78. sz. irat.

sabban képviselő ezereskapitányra a bitófa árnyéka borul. A Felvidéken azonban Bercsényi csak úgy emelhet gátat az ezredek teljes eloszlása elé, hogy kiadja ismét azt a pátenst, melyben a szabadságharc elején szabadságot ígértek a fegyvertfogóknak. A Dunántúlon pedig, ahol főleg a végvidékiek elkedvetlenedése hiúsította meg a kuruc sikereket, Rákóczi feleleveníti és megerősíti a simontornyai fegyverviselők hajdú kiváltsággal egyenértékű privilégiumát.³⁸

A simontornyai privilégium felelevenítése 1704 viszontagságos nyarán eredményét, de első nagy lendületének végét is jelenti a katona-paraszti osztályharcnak. Nem a belső feszítő erők elfáradásával kell számotvetnünk. A nemesi társadalomból kiépülő kuruc államszervezet próbálta meg gátak közé szorítani azokat az energiákat, melyeket az első kuruc katonák s a katonák mögött a nagycsalád, a falunépe s az egész jobbágyi és jobbágyságba taszított társadalom szabadságvágya s ígát tovább viselni nem akaró indulata táplált.

Kis Albert kivégeztetése után Sennyeit külön gyalogság vigyazza, hogy „a köznépnek . . . felindult motusi miatt, valamely olly véletlen casus ne essék” rajta.³⁹ A szabadságharc nemesi résztvevőinek olyan katonaságra volt szükségük, amely hathatós védelmet nyújt nemcsak a császáriakkal, de a fölindult földnépével szemben is. Támasza a feudális államnak külső ellenségeivel, de belső támadóival szemben is. Első feltétele egy ilyen hadsereg megteremtésének az, hogy a katonákat ne fűzzék erős szálak, eleven kapcsolatok az elnyomottak társadalmához. Ne csak egyedileg, de egész közösséggel, más, az otthoniakéval semmiképpen sem azonos érdekkörökbe kapcsolódjanak bele. Rákóczi, amikor szabadságot ígért a fegyvert fogóknak, a feudális állam fegyveres ereje és a jobbágyság között legerősebb s legéletképesebb kapcsolatot elevenítette fel.

Maga sem gondolta, hogy a zászlója alá állt 30—50 ezer jobbágy nemcsak önmagát, hanem csaknem az egész jobbágyi társadalmat jelenti. Akkor kezdi sejteni a valóságot, mikor az otthonmaradt falunépe kijelenti, hogy ha a katonához tartozók kivonják magukat, ők olyan kevesen maradnak, hogy képtelenek viselni a terheket. Bizonyosságot akar, világos számokban látni a katonák s az otthonmaradtak csoportjait. Tudni akarja, mennyi a realitás az olyan általános kijelentésekben, hogy „a falvakban senki sem maradt a terhek viselésére”, „a parasztság nagyobb része fegyverben vagyton”, „minden jobbágyim katonává löttenek”.⁴⁰

Nem ismerjük a fejedelmi utasítást, amelynek alapján az 1704-es katonaeleírás készült, de a kész összeírásokban kiütköznek a határozott elgondolások körvonalai.⁴¹ Összeírják, hányan állottak katonának és hányan maradtak otthon „a terhek viselésére”. Az adatokat a falvak bíráinak vallomásai alapján veszik fel. A teherviselők csoportjának megállapításairól a vetési pátenst szem-pontjai szolgálhattak alapul, mert külön írják fel a gazdát, az otthonlakós katona bátyjak, öccsök és külön a fiúk számát. A határvonalak a hadbaállottak

³⁸ *Esze: A szegénylegények éneke.* 10—15, 20—23. l. — A felvidéki hadak zendülésére: *R. Várkonyi: Bercsényi pátense.* 226. l. — Sennyei I. levele Rákóczinak 1704. febr. 24. OL. RSzlt. 2. 11. E/A. — Sennyei I. ellen folytatott vizsgálat 1704. márc. 4., Sennyei magát tisztázó folyamódványa 1704. máj. 28. és hadbírósi felmentése. Uo. OL. RSzlt. V. 2. h. „Oly dolgokat esküsznek — írja Barkóczy Krisztina Sennyéről —, hogy még az jó akarói is gyanúba eshetnek, nem hogy az közrend ne, ki is csak egész árulónak tartja.” Károlyi lt. 1704. márc. Fasc. 4. C. 59.

³⁹ Rákóczi levele Sennyei I.-nak s. d. OL. RSzlt. I. 2 b.

⁴⁰ A tótújfalusiak (Bars vm.) instanciája. OL. RSzlt. II. 2. f.

⁴¹ Borsod megyében 1704. febr. 2-án, Bars megyében ápr. 9-én kelt felszólítás rendel el az összeírást. Rákóczi Borsod megyének. MTA. Kt. Tört. Ivr. 46. — Vay Ádám levele Bars megyének. Bars vm. lt. 1704. Fasc. 1/b.

és az otthonmaradottak — vagy ahogyan az Abauj megyei összeírásban megkülönböztetik őket „hajdú”, „lovás” és „rusticus” — között minduntalanul összekészülődnek. Beregben azokat írják össze, akik „vállalják a terheket”, és nem az otthonmaradottakat, mert van, ahol a katonák közül „csak egynek maradt otthon gazdája” (Kucsova), másutt „hármuknak maradt gazdája, de nem viselik a terheket” (Ignécz), vagy „a kurucoknak pedig mindnek maradt otthon gazdájuk, de nem mindegyik viseli a terheket” (Dávidháza). Az cesedi uradalomhoz tartozó Báthorból 120-an mentek katonának, 19-en zsoldosnak, 23-an vannak otthon, „de katonáknak tartozóknak mondják magukat, csak addig vannak otthon, míg meg lovasodnak. Semmi szolgáltatást fizetni nem akarnak.” Fő tanulságaként az 1704-es összeírásnak, a fejedelem nyilván leszámolt azzal, hogy a katonáállítás addigi formái között válassza szét a hadakat a néptől, a szabadságukban reménykedő és máris bizonyos mentességet élvező egyes katonákat, a terhek viselésére szorított jobbágyságtól.⁴² Az 1704-es összeírás nagy többsége 1704 nyár elejére elkészült s 1704. július 27-én Rákóczi már ilyen meggondolásokkal veti papírra az új elvek szerint felállítandó kuruc hadsereg tervét: „fizetett hadakkal akarván mind Magyar-, mind Erdélyországban erigálni, s ennek utánna tartani, hogy így, mind a közjó jobban folyjon, s mind a földesurak is magok jószágoknak hasznát vehessék”.

A reguláris hadsereg terve nem máról holnapra született meg. Már a zvadkai táborban osztott zsoldot a fejedelem, hogy — mint írja — a hadat „fegyelem alatt és a zászlók körül könnyebben megtarthassam”, s úgy tűnik, a szabadságharc kezdetétől fogva a szabad prédának éppen rendszeres zsoldfizetéssel akart minél előbb és gyökeresen végetvetni. A prédáló, húzó-vonó katonák nemesak a nemesi házaknak, de a falvak lakóinak is csapást jelentettek. Az a politika, amely az állam sokasodó terheit sorba mind a parasztságra helyezi, ha célt akar elérni, szükségszerű, hogy védje is a jobbágyot. Senki nem büntette kegyetlenebbül és következetesebben a falvak, parasztporták fölött hatalmaskodó, a jobbágyokkal kegyetlenkedő katonákat, mint Rákóczi. Vizsgálatot rendel el a katonához tartozókat zaklató földesurak ellen, meghagyja a megyéknek és a tisztartóknak, hogy „a szegénység hírünk nélkül ne terheltesék”. Borsod megyét azzal tiltja el a sűrű követküldözgetéstől, hogy ne szaporítsa a költséget, amely „a sok szegénységnek, melynek nagyobb része velünk együtt éjjel-nappal a köz ügynek elősegelésében fáradoz s fegyvert forgat, nem kevés oppressiójára practicáltatik . . ., abban a szegénységen fenn forgó terh viselés szaporodván”.

Három nappal később, hogy Radvánszkynek a reguláris hadak felállításával a földesurak könnyebbségét fejtegeti, Torna megyének szigorú parancsot ad: ne merészeljen a megye executiot küldeni a falvakra. Meghagyja, hogy a kint levő executorokat is azonnal hívja vissza, ha ellenszegülnének, büntesse meg, „a szegénység conserváltassék”. A megyében állomásozó Kenyhecz János ezerskapitánynak pedig megparancsolja, hogy tartóztassák magukat a „szegénység oppressiójából”, „mivel rövid időn fizetésektől teszünk dispositiót”.⁴³

⁴² Az összeírás megyénként és uradalmanként történt. Jelentős rész van együtt: OL. RSzlt. I. 2. e, de még sok lappang. A beregszászi (OL. U. e. C. Fasc. 19. N° 137), az ónodi uradalombeli (uo. Fasc. 25. N° 51) és a Bereg megyei összeírásokra (uo. Fasc. 19. N° 13), *N. Kiss I.* hívta fel a figyelmemet.

⁴³ Rákóczi levele Radvánszkynek Szeged, 1704. júl. 27. TT. 1906 203—204. l. — Rákóczi Emlékiratai 27. l.; OSzKK. ThGy. Fasc. XVII. 209. — Instructio amáramarosi fiscalitások praefectusának. Lipótvári tábor, 1704. dec. 6. OL. RSzlt. I. 2—c. — Rákóczi Borsod megyének Miskolc,

Sokakat megtévesztettek a jobbágyok védelmében írott kegyelmes fejedelmi sorok. Gyökerét Rákóczi jó szívében keresték, és csupán csak az érzelmi motívumokban látták a haladó jobbágypolitika legszebb magaslatait. Kétségtelen, hogy feudáliskori történelmünk nagyjai közül senkit sem indított meg annyira a szegény nép nyomorúsága, mint a fejedelmet, de az oltalmazó intézkedések mögött tervszerű jobbágyvédő politika szilárd váza áll. Ez a jobbágyvédelem nem kapcsolódik szükségszerűen a jobbágyiség társadalmi felemelésének, esetleg a jobbágyi alávetettség eltörlésének politikájához. Különösen nem ebben az időben. Inkább éppen a jobbágyi osztály megerősítése, mintegy konzerválása a célja. Hiszen az állam terheinek elviselésére akarja erőssé, időtállóvá tenni a feudális társadalom alávetettjeit. Megbízható adófizető csak a magát jól bíró jobbágy lehet, akit nem szípoloz a földesúr, nem tesz földönfutóvá a katonaság. Ennek — inkább már a felvilágosult abszolutista uralkodókra, mint Rákóczi kortársaira jellemző — jobbágypolitikának fontos láncszeme kellett hogy legyen a néptől független, fizetett, fegyelmezett reguláris katonaság. Túlzás lenne azonban olyan következtetéseket levonnunk, hogy Rákóczi ezzel megelőzte korát, inkább egy korábbi államelméleti elgondolás, Lipsius Magyarországon is népszerű „Politica”-jának és Zrínyi munkásságának hatásával kell számot vetnünk.⁴⁴ Rákóczi jobbágypolitikája azonban nemcsak összefoglalása és betetőzése régi elgondolásoknak, hanem előrelátó is. E messzebbvívő kezdeményezésekre a szabadságharc második felében, a jobbágyi osztályharc hatására kényszerült rá. Tudjuk, a reguláris hadsereg megteremtésén munkálkodó politikája nem ért el tartós eredményeket.

A kudarcot lászólag a rézpénz okozta. Az ország legendás szegénysége, az a teljes lemeztelenítettség, amelyben a császári csapatok hagyták, szinte hivalkodó bőségben kínálja a nyomósabbnál nyomósabb indokokat. Azokat, melyek szükségpénz kibocsátására, mégpedig Lipót császár sikertelen kísérletének, a fedezetnélküli fizetőeszköz verettetésének megisméltésére kényszerítették a fejedelmet. Valójában az országos pénzhiány és a rézpénz önmagában még nem ásta volna alá a kuruc hadsereg regularizálását. Nem a rézgaras okozta, de az erősítette fel a társadalmi ellentéteket. Feszült légkörben szolgált alkalmul viharos kirobbanásokra. Ellenkező szerepet játszott végig, mint amire alkotói szánták: nem könnyítette a bajokat, hanem felnagyította, nem járult hozzá az ellentétek elsimitásához, sőt felszította a kárvallottság, becsapottság érzéseit. Pedig eleinte úgy tűnt, valóban sikerül áthidalnia a nehézségeket. Már nem hiába követelik a taxát és az árendát, van miből fizetni a vámot, s a táborokban rendszeresen kezdenek zsoldot osztani. Az országban eluralkodott nagy szegénység azonban olyan, mint a mesebeli sárkány, ha levágják az egyik fejét, száz nő helyette. Másfél év leforgása alatt a rézpénz is a kuruc gazdasági élet sokfejű szörnyévé növekedett: értéke rohamos gyorsasággal a nullára zuhant, a magános földesurak ezüstpénzt követeltek jobbágyaiktól, ezüstpénzen árulják a hort a kuruc főtisztek és az uraság kocsmáiban, s hiába szedeti be Rákóczi rézpénzen az árendát, veszi meg a vámot, mire az állam pénze a katonákhoz kerül, semmit nem kapnak érte.

1704. jan. 27. MTA. Kt. Tört. Ivr. 46. — Válasz a horti, adácsi és viszneki lakosok panaszára. Szeged. 1704. aug. 4. OL. RSzlt. II. 2. i; Torna megyének uo. II. 1 a.

⁴⁴ Wittman Tibor: A magyarországi államelméleti tudományosság XVII. sz. eleji alapvetésének németalföldi forrásaihoz (I. Lipsius). Filológiai Közlöny 1957 és kny. Bpest. 1957. 62. 1.; Heckenast Gusztáv: II. Rákóczi Ferenc könyvtára (1701) ITK. 1958. 34. 1.

Kétszeresen nagy a megcsalattatás. Fegyveres szolgálatukért bért kapnak, jutalmat — kiváltságot — nem várhatnak. 1705 elején az otthonmaradottak mentességét kérő folyamodványokra ilyen, a tótújfalusiak instanciájára adott válaszhoz hasonló feleleteket írnak a fejedelmi kancellárián: „Az kik pedig lladbamentenek, azoknak lévén fizetések, az haza szolgálattýára kívántató élés adástul ... nem eximáltathatnak.”

Le kell mondaniok arról, hogy maguk válasszák tisztjeiket, letegyék a nem nekik valókat, nemes urak parancsnoksága alá kényszerülnek. De mind mi ez, a nagy megdöbbenéshez képest: „csak hiába fogott volna az jobbágyság fegyvert, mert mihelyt az had száll, ismét ugyancsak jobbágyok lesznek”. Így beszélnek az úri rendek, így a közemberek, de tapasztalja reményei elhalványulását a katonaság is. „Lévén fizetések, az adózástól mentek nem lehetnek” — a mindennapi életre átváltva a katonák számára ez azt jelenti, hogy marad minden ahogyan volt, adófizető szolgáló jobbágyok maradnak. Hiszen egész vármegyék vannak már, ahol a földesurak erőszakkal otthonfogják a katonát, vagy addig nyomorgatják a háznépét, míg jószántából haza nem jön.⁴⁵ Az ott-honiakra pedig sokasodnak a terhek, szinte egyidőben a regularizálás megkezdésével, mivel a kuruc állam árendába veszi, Rákóczi emberei szedik be a dézsmát.

Fegyver, abaposztó vásárlására az ország nemesfém készlete kevésnek, a réz elégtelennek mutatkozott, a libertas pedig alkalmatlan volt. Rákóczi az ország mezőgazdasági termékeiből, borból és marhából próbált előbb kereskedelem, majd később közvetlen csere útján jó pénzt, majd alkalmas ellenértéket előteremteni. Legtöbb jövedelmet a boreladásból remélt, és joggal, hiszen a magyarországi borkereskedelemnek bevált útjai és nagy hagyományai voltak. A kincstár tehát semmiképpen nem mondhatott le az őt, mint földesurat illető termékjáradékról, sőt igyekezett növelni azt. Rákóczi 1704 végén és 1705 elején, a klérus képviselőinek hangos tiltakozása és Bercsényi vésztijszó rossszallásának közepette, hatalmasul árendába veszi az egyházi dézsmát. De a *dezsmarendelet* kétélű kard volt. A klérus Bécs sorozatos támogatásának több évtizedes élvezése során elkényeztetett képviselői, noha a múltban már bőven volt rá példa, most a dézsma állami árendába vételét hallatlan jogtalanságnak érzik. Zsigrai János szepesi prépost még a tömlőcében is követeli: „a decimák adattassanak vissza a katolikus papoknak”. Bercsényi attól tart, hogy a „dezsmákkal éppen ellenünk fordítjuk az egész klérust”. Aggodalomra viszont az az ellenállás adott inkább okot, amelyet a dezsmarendletek, majd a dezsmaadás szigorú megkövetelése a jobbágyság és a jobbágykatonaság körében ébresztettek.⁴⁶

⁴⁵ A tótújfalusiak instanciája (Bars vm.), Rákóczi válasza. Kis-Tapolcsány, 1705. jan. 17. OL. RSzlt. II. 2. f. — Több sereg főhadnagyainak kérése az országgyűléshez a jobbágyok érdekében 1704. júl. R. Kiss: Adatok 144. l.

⁴⁶ Szala J. Ramocsaháznak. Diószeg, 1703. dec. 10. AR. I. köt. 258. l. — Rákóczi vallásügyi rendelete, 1704. aug. 12. Szeged. *Lehoczky Tivadar*: Bereg vármegye története. Ungvár, 1881. I. köt. 220. l. — Rákóczi rendelete „a klérust illető minden névvel nevezendő dezsmák” megárendáltatásáról. Galgócz, 1704. dec. 13. MTA. Kt. Tört. Ivr. 46. — További rendletek a dezsmáról: 1705. ápr. 29. *Hornyk*: i. m. IV. köt. 358—360. l. 1705. máj. 2. TT. 1909. 281. l. — Bercsényi levele Rákóczinak 1704. júl. 8. AR. IV. köt. 75. l. — A bozói domíniumbeli szegénység kérése. Estr. Inst. 1704. OL. RSzlt. II. 2. i. — A zselizi jobbágyok és a lévaiak folyamodványa és Rákóczi válasza no. II. 2. f. — Zsigray János tiltakozásáról: Eszterházy A. levele Rákóczihoz Lőcse, 1705. máj. 30. Idézi: *Takács*: i. m. 90. l. *Takács* állapotása szerint Rákóczi a szabad szőlőket nem dezsmáltatta, csak a paraszto két: i. m. 87. l. — A katonaság felzúdulása a dezsma miatt: Károlyi levele Rákóczinak 1705. szept. 12. RSzlt. II. 2. e/A — Rákóczi Károlynak Szécsény

1703 végén a parasztság még oly reménységben volt, hogy a „dézsmá elengedődik”. Már Rákóczi vallásügyi rendelete is nagy esalódást keltett, mivel a fejedelem kimondta, hogy a tizedjog a fennálló gyakorlat szerint élveztesék. De az egyháziak, bár megkövetelték, nem tudták behajtani a dézsmát. A bozói dominium jobbágysai pedig egyenesen a fejedelemtől kérnek védelmet az őket „két dézsmára, tizedre és kilencedre” erőltető nagyszomati jezsuita földesuraikkal szemben. Mikor viszont a kuruc állam tisztjei követelik rajtuk a dézsmát, hiába fordulnak a fejedelemhez. „Mostani sok szüksége a nemes országnak nem engedi, hogy a dézsmát elengedjük” — veszik kézhez a választ a dézsmá elengedéséért folyamodó zselizi jobbágysok. A lévaiaknak mentesség helyett meg kell elégedniök a magyarázattal: „oly jövedelmekből lévén a nemes ország haszna”.

A békétlenség zendülésekbe, a nyugtalanság tömeges hazaoszlásba csap át, ahogy eljut a táborokba a dézsmaszedés híre. Forgách Simon elégettetí a katonafeleségek panaszkozó leveleit, nem meri odaadni a vitézeknek, nehogy magára hagyják. Másutt csak az a katona marad, akinek szüntelen a sarkábau van a tiszt, a zászlók elnéptelenedése fenyegeti az egész kuruc hadsereget. Egerszeriben a kuruc hadvezetés legnagyobb gondja a katonaaállítás lesz.

Rákóczi már 1705 első felében portális hajdúság felállításával akarja biztosítani a hadseregben az utánpótlást. Először 12, majd 10, végül 4—4 hajdú kiállítására kötelez minden parasztportát. A jobbágság azonban megmaka-csolja magát, executioval sem lehet — bár van rá példa, hogy megpróbálják — rávenni, hogy ilyen feltételek mellett hadba szálljon. Szabolcs és Ung megye csakúgy a sikertelenségről számolhat be, mint Ugocsa: sem szép szóval, sem fenyegető ijesztgetéssel, sem „nemesi atyánkfiaiinak a falukra executioképpen való kiküldésével”, sem a Munkács várbeli hajdúkkal nem tudják elérni, „hogy ez megáltalkozott népség praestállya az gyalogságot. Még prédálhatások tart-hatott, repültek a fegyverkezésre, most már a reguláris igazgatástul irtózáu kéréssel, ígéretekkel, ajándékokkal sem vehettyük hadra cököt, allegálván oda elment attyok, bátyyoknak, öcesüknek, fioknak, sógoruknak számát, mivoltát, szenvedéseket”. „Értetlen, önön boldogulását gyűlölő” parasztságnak mondja Rákóczi az ellenszegülőket, s nem mentesíti a kiállítás kötelessége alól a már hadbavonult egykenyéren élő családját sem: „mivel országtul vészik az ollyak fizetéseket”.⁴⁷

De milyen fizetés? Néhány rézgaras. Nemcsak értéktelenségével forral haragot a szegénylegény szívében, hanem azzal is, amit cserébe kellett érte adnia. Hiszen a libertás a szabadságmegváltás elvesztését jelképezi. A jobbágy-katonaság azonban nem adta el nagy reménységét, a jobbágyi állapotból való szabadulás elnyerésének jogát fizetésért, nem lehetett már zsoldossá szelidíteni.

Az országgyűlésre készülő Magyarországon 1705 várakozásteljes nyarán addig soha nem tapasztalt erővel lobban fel a jobbágyok és katonák haragja a

1705. szept. 14. A nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára. (Sajtó alá rend.: *Géresi Kálmán.*) Bpest. 1897. V. köt. (KCsO.) 191—192. l. — Hosvay B. ezerében harcoló porcsalmi katonák tiltakozása, hogy „a dézsmát . . . úgy megveszik a tisztek, mint szintén a német világban”. KVF. 363. l.

⁴⁷ Eszterházy A. Rákóczinak Eperjes, 1705. márc. 24. és Vörösalmas, 1705. márc. 25. OL. RSzlt. II./2 E/A. — Ugocsa megye Károlyinak Sasvár, 1705. máj. 22. Károlyi lt. 1705. máj. F. 3. C. 43. — Rákóczi Szabolcs, Ung és Ugocsa megyéknek, Eger, 1705. jún. 17. OL. RSzlt. II. 3. d. — A portális hajdúság kiállítására vonatkozó rendeleteket ismerteti *Takács*: i. m. 98. l. — *Esze T.* kifejti, hogy a portális gyalogság harcásztsége és katonai értéke messze elmaradt az önként felkelő vitézeké mögött. KVF. Bevezetés 29. l.

főtisztek, nemesek, földesurak ellen. Az élelmiszeradó és a dézsma, a hajdú-kiváltság megtagadása, az értéktelen kongó, a reguláris hadseregszervezés, az otthoniak fölött grassáló fiscalis tisztek és nemesurak hatalmaskodása együttesen olyan erős ellenhatást váltottak ki a jobbágykatonaságból és a falvak népéből, amelyet nem lehetett gátak közé szorítani. Áttört néhány rendi korlátot, továbblényítette a szabadságharcot a nemesi érdekek állóvizeiről, és megteremtette a katonakiváltság törvényes, országos elnyerésének feltételeit.

A gyömrői tábor elszánt, égőszemű katonái közé 1705 nyarán tisztjeik már napok óta nem mertek kimenni, mikor Rákóczi őszinte felindulástól fűlött beszéde még lecsillapítja őket. De másutt fegyveres csoportok szakadnak ki az ezredekéből, s maguknak új tiszteket választanak, az ezred zászlója helyett új zászlót emelnek maguknak. Rátörnek a nemesi kúriákra, mint Erdélyben, vagy kiállnak a hegyekbe. Abauj, Gömör, Liptó, Szepes és más vármegyékben elszaporodik a „tolvajság”. Az erdélyi megyék azt panaszoják, hogy „az nemesiség obtincalássá reménsége alatt táborozó parasztság, hova tovább magának nagyobb nagyobb praerogatiót vendicálni akarván, már arra is elmentek, hogy egy familiából csak egy táboroz is és addig külön kenyéren, szolgáltatáson, sőt külön házhelyeken laktak is, edgyüvé confugiálván, semmi szolgálatot a földes uraknak praestálni nem akarnak, sőt a földes urak földet, ahol szeretik és akarják szélteben colallyák”, semmi szolgáltatást nem adnak, a nemesek marháit prédálják, magukat öléssel fenyegetik s féltő — mondja a memoriale —, hogy meg is teszik. A Máramaros-megyei Remetén ugyancsak magukénak tekintik a földet. Vácott pedig a hajdúk egymás között osztják fel hatalmasul a fiscalis szőlőt.⁴⁸ Domahidy László beszámolója szerint a tisztek elvesztették hatalmukat a gyalogság fölött: „az tisztek szavát nem akarják fogadni, sőt mind az bokrot, ökört úgy szidják szemtől szembe, fizetésüket, kárvallásokat nagyon emlegetik, de az mint eszemhez vöttem, csak meg unták az kutya eblelkük az katonaságot”. Hasonló képet fest Orosz Pál is a maga ezeréről: „rend kívül való excessusok vadnak ... fosztás, Isteni káromlás, gyűlkosság...”

Gömör megyében májusban, Ugocsában júniusban parasztgyűlésekről adnak hírt. Mennyivel többet látnánk a Rákóczi-szabadságharc társadalmi valóságából, ha ismernénk e parasztgyűléseken elhangzott szavakat. Csak annyit tudunk, hogy a „Tekeházán összegyűlt parasztok követeit” maga elé rendeli a fejedelem, hogy vakmerőségükért méltóan lakoljanak.⁴⁹ De vajon mikor elébekerültek, nem változtatta-e meg szándékát? Ő, aki 1703 tavaszán fontolóra vette

⁴⁸ Rákóczi levele Eszterházy A.-nak. Eger, 1705. máj. 9. OL. RSzt. II. 2. c/A. — Az erdélyi vármegyék követéinek memoriálisa (1705) uo. I. 2. f. — Máramaros megye levele Rákóczinak. Máramarossziget, 1705. jan. 13. uo. II. 2. c. — Szabó M. levele Bethlen Miklósnak Kisvárdán, 1705. okt. 18. uo. Bethlen-család lt. — Mágócsy Mihály provisor felterjesztése Rákóczinak. Vác, 1705. márc. 26. uo. RSzt. II. 2. c/A. — Pásztón Horvát István kapitány foglalt és osztott földet a lakosoknak s a pásztóiak a szabadságharc alatt és utána is néhány évig nem hajlandóak földesurat ismerni maguk fölött. Tanúvallatás a pásztói Szentlélek templom ügyében. Jobbágyi, 1765. aug. 27. *Békefi Remig*: A pásztói apátóság oklevéltára. Bpest, 1902. 259—304. l.

⁴⁹ Gömör megye gyűlésének határozata 1705. máj. 20. Gömör megye lt. Megyei ülésjegyzőkönyv 1704—1706. f. 116—117. — Rákóczi levele Ugocsa megyének. TT 1901. 401. l. — Domahidy I. Károlynak Újfalun, 1705. máj. 10. Károlyi lt. 1705. máj. Fasc. 2. B. 18. — Orosz P. Rákóczinak Penyigé, 1705. jún. 26. OL. RSzt. II. 2. c/A. — Rákóczi jobbágyvédelmi intézkedéseinek az a célja, hogy a terhek viselésére képessé tegye a jobbágyaságot, a dézsma árendába vételének indoklásából is kiderül: „Hogy az Dézsmáknak a N. Ország közönséges szükségére lett árendálásával, annak az Hladak számára kiadatásával, az szegénység terhe könnyebbégyék, az tovább való terhek viselésére is erejek s tehetségek szolgáltatassék.” (Kiemelés tőlem — V. Á.) Rákóczi rendelete Pest megyének. Eger, 1705. ápr. 29. *Hornyik*: i. m. IV. köt. 358—360. l.

a tarpaiak üzenetét, most mit válaszol, mikor eljutnak hozzá Ramocsaházy izgatott hírei: a tarpaiak nem adnak kaszást, aratót, kőműveseket Ecsed építésére, kádárokat csöbrök, dézsák csinálására. Ramocsaházy hajdúkat küldött rájuk, erre félreverték a harangot, megfutamították a katonákat s kijelentették, hogy nem vesznek fel semmi paraszti munkát. A paragrafusokban gondolkozó praefectus még mindig nem érti, hogy miért akar a hadban levő attya, öccse, bátyja is immunis lenni, mikor éppen ellenkező a parancsolat. Az ecsedi uradalomban többeknek sem veheti semmi szolgálatját. Úgy tűnik, Tarpa után igazodnak, mint valami várba, úgy húzódnak ide vissza azok a jobbágyok, akik éppen clindítói voltak a küzdelemnek. 1705 szeptember 12-én, a szécsényi országgyűlés megnyitásának napján, Bessenyei Zsigmond ezredében a dézsma miatt zendülés tör ki.⁵⁰

A szécsényi országgyűlés a szabadságharc legegységesebb kimenetű, de leghomályosabb lefolyású országgyűlése. Milyen erők csaptak össze, csak sejtjük, de tudjuk, hogy felülkerekedett és megerősödött a rendi szellemű nemesi vezetés. Bár a vallási végzés, mely véget vet a „földesúri juss alatt a lelkiismereteken való uralkodás”-nak, a feudális állam eresztékei közé ver éket, de a fejedelmi propositiók ismert szövegei mind a katonaság kérdésénél szakadnak meg, s a 19. törvénycikk kemény fenyegetéssel próbálja ismét fegyverfogásra készíteni a „letelepedett”, a hadakozástól elfordult hadi népet.

A szécsényi mezőn a confederatio kihirdetése után néhány katonát árestomba vetettek, mert „lövöldöztek”. Kint a táborokon nem akarnak felesküdni a confederációra. Ma még nem látjuk világosan a részleteket, de bizonyos, hogy a szécsényi országgyűlés felemásan vagy sehogysem oldotta meg azokat a feladatokat, melyeket a fejedelmi propositiók s az országos helyzet elébetártak.⁵¹

A legfontosabbról, a háború terheinek viseléséről, mindjárt 1706 februárján kénytelen tárgyalni a senatus. A zsibói csatavesztés miatti elkeseredés s a katonaság fokozódó haragja forrósítja a levegőt. Plathy Sándor javaslata világosan megmondja, hogy a rézpénzt ki kell vonni a forgalomból s a nemesek és egyháziak, főurak és majorságot tartó földesurak vagyonuk arányában fizessenek adót. A terv főnemesi ellenzékét Károlyi képviselte: a szabadság minden adózástól való mentességet jelent, fejtegeti, „mivel pedig az törvény szerint az szabadsággal az hazában csak a négy status ékesítettetett fel, azért helyeslem és méltónak itélem lenni, hogy azon négy státus . . . absolute legyen immunis és semmi contributióval ne agraváltassék, hanem nemesi szabadságában conserváltaassék”. — Nem helyes viszont, hogy az ország contributio nélkül marad. — Ezért — írja — „az parasztság (kit az ország törvénye soha szabadnak nem concludált, hanem mindenütt jobbágyinak nevez) — igen is pro conservatione regni facultása szerint adózzon és fizessen”. A rézpénznek pedig bőséges és szabad folyását javasolja. Egyelőre Károlyi véleménye győzött.⁵²

⁵⁰ Ramocsaházy levele Károlyinak Ecsed, 1705. máj. 21., júl. 24. Károlyi lt. 1705. máj. Fasc. 3. c. 36, júl. Fasc. 3. c. 29. — Krucsay M. levele Károlyinak Debrecen, 1705. jún. 20. uo. 1705. jún. Fasc. 4. D. 18.

⁵¹ A szécsényi országgyűlés törvénycikkei: *Thaly Kálmán* (szerk.): Rákóczi Tár. Pest, 1866. 436—448. l. — Bercsényi levele Rákóczinak. Jókai mező, 1705. okt. 24. — A levelet Thaly idézi (A székesi gróf Bercsényi család. III. köt. Bpest, 1892. 442—443. l.) s a hadak békétlenségének abban látja az okát, hogy Bercsényinek az országgyűlés nem adott érdeméhez méltó tisztséget (i. m. 444. l.).

⁵² Plathy S. előterjesztése a miskolci tanácsülésen, i. h. „Károlyi Sándornak az ország politikai és hadi kérdéseiről készített véleménye és fejtegetései a miskolci gyűlés előtt. 1706. jan. 22.” KCSO. V. köt. 364—374. l.

1706 februárjában azonban a vita csak az uralkodó osztály két csoportja között dőlt el. Hátra van még a jobbágykatonák voxa. Heves és hosszantartó összecsapások láncolata az 1706-os esztendő.

Kis Albert Kajdi István parancsnoksága alá került ezerének katonái, mikor 1705 nyarán Rákóczitól ígéretének beváltását, szabad hajdútelepülésre alkalmas hely — lehetőleg Szatmár vára helyét — kérik, azt mondják: akik a katonák eselégeit (családját) háborgatják „színes magyarok”. A szabadságharc három esztendeje a jobbágykatonaság gondolkozásában jelentős nyomokat hagyott. Már 1703-ban vannak kisebb csoportok, amelyek meggyőződéssel vallják, hogy az ország szabadsága szétválaszthatatlanul összekapcsolódik a maguk egyéni szabadságával. Ami akkor csak a tiszaháti felkelők, a volt végváriak, régi privilegizált helységbeliek körében, a társadalom elszórt szigetein élt, most a katonaság általános meggyőződése lett, s a családi kapcsolatok, helyi események és a lakosság szeme előtt játszódó országos dolgok révén többé-kevésbé átítatta az egész jobbágytársadalmat. Az egyszerű, iskolázatlan nép fejében a fegyverfogással elnyerhető szabadság gondolatát a háború éveit mintegy összeforrasztották a nemzeti harc eszméivel. Rákóczi tudatosan terjesztette a szabadságharc nemzeti ideológiáját. Ami rendi vonásai, nemesi elemi a táborokban nagyon megkoptak, s a katonaság nemzeteszmeje a maguk osztályköveteléseire épült. 1706-ban az ezerekben már nem azon van a hangsúly, hogy aki fegyvert fog, szabadságot nyer, hanem azon, hogy aki gátat emel a fegyveresek felszabadulása elé, az a nemzet ellensége. Megsokasodnak a politizáló parasztemberek, katonák s a piacokon, csapszékeken vagy akár az őrségen is a tisztek fülét minduntalan megüti a „hajdú beszéd”. Az efféle ügyeket kivizsgáló tanúvallatási jegyzőkönyvekben szinte népmesei fordulatok fejezik ki a szegénység általános vélekedését: a főtisztek s az urak állottak a nép és Rákóczi közé. Az ebben az időben keletkezett és sokat idézett szegénylegény énekek művészi ereje éppen a sokrétű valóság hiteles ábrázolásában rejlik.

Az 1706-os esztendő s a következő évek jobbágykatonai mozgalmi a tiszaháti felkelők, a volt végváriak, az otthonmaradt jobbágyok, a Kis Albert ezerbeliek harcaiból nőttek ki, de most az indulatokat az országos ügy eszmei tudatossága kapcsolja már össze. Az 1706 nyarán felzendülő katonák, mikor a nemesi tisztek, tollasodó comisszáriusok, borral, marhával kereskedő generálisok ellen támadnak, meggyőződéssel vallják, hogy az ország, a nemzet elleneségei a szegénységet zaklatókkal, rézzel fizetőkkel egy bőrből laknak.⁵³

A rézpénzt nem fogadják el. Ezüstpénzt követelnek. A tiszteket „átkoz-zák”, öléssel fenyegetik, s a fejedelemig mennek kívánságaikkal. „Valóba, kesereg a szívem — írja Rákóczi —, hogy az hadak elhíttván magokkal a bányák-nak temérdek jövedelmét, fizetéseket annyira óhajtják . . .” Az első felkelők, a régi ezerskapitányok köré gyűlt csoportok a lehangosabbak. Rákóczi úgy véli, jobb egész ezereknek inkább „a tizedét megöletni”, mintsem fogyatkozásokat szenvedni rossz voltuk miatt. A zenebona indítókat, mégha olyan régi, kipróbált kurucok is, mint Kos Mihály, ekkor még szívesebben

⁵³ Kajdi I. ezerének folyamodványa i. h. — A szegénylegény-énekek társadalmi mondani-valójáról: *R. Kiss*: Adalékok a Rákóczi kor irodalomtörténetéhez. 691—697. l. — Az énekekben kifejezésre kerülő hajdúvárosi igényt feltárta *Esze*: A szegénylegények éneke. 5. l. — Az Hajdúk Fassoja (1709. jan.) OL. RSzlt. V. 2/h. — Inquisitio Franciscus Kovács eszmadia mester legény ellen. Húszt, 1707. jún. 26. Az a vád ellene, hogy így beszélt: „Rákóczi egy hamis hitű ember, mert azt fogadta: . . . az melly szegénység az nemes ország szolgálatyára fel állott fegyverben azokat nemessé teszi, abban semmi sincs.” Uo. l. 2. f.

tudná az eke mellett.⁵⁴ Milyen elsöprő, magával ragadó erejű és főleg belső igazságukat hirdető volt mégis a „véres szájú” szegénylegények mozgalma, hogy végül is megnyerte, maga mellé állította a nemrég még megtizedelésükre is elszánt fejedelmet.

Rákóczi már 1705-ben gondolkozott azon, hogy a privilegialis hajdúszabadság miként lenne leghasznosabb az országnak. 1706 júniusában katonakiváltságot adományoz az „őrszegi tartomány” lakóinak, az év novemberében pedig a földesurával egy évszázadon át harcban álló Göncz elnyeri Rákóczi privilegialis levelét: hajdúszabadságot kap.⁵⁵

A szabadságharc első hajdúvárosi kiváltságlevelét, amelyben nem régi privilegiumokat elevenít fel, hanem fegyveres szolgálatot jutalmaz, Rozsnyón, országos ügyek tárgyalása közben adja ki a fejedelem. Itt veszi kézhez „a Tiszántúl való hadak kívánságát” is. Bizonyára a katonaság állhatatos követelései állították meg kezében a tollat, hogy már nem írja rá a hajdú kiváltságot kérők levelcire, mint a szabadságharc első éveiben annyiszor: „földesurak jussát nem akarjuk bontogatni”. A katonaság tudatos harca adott okot és indítékot, hogy szembeszálljon a gönczi privilegium miatt felzúdult földesurakkal. Félésztesendős küzdelem után pedig a megye, az örökös és a zálogos urak, akiknek jussa volt Gönczhez, fejet hajtának Rákóczi határozata előtt, és országgyűlési végzés erősíti meg a göncziek privilegiumát.⁵⁶

Miképpen győzte le a földesurakat, kerülte meg vagy vágta át a jobbágy— földesúri érdekellentétet és hogyan nyugtatta meg saját, mindenki igazságát olyan aggodalmasan vigyázó lelkiismeretét? E kérdésekhez az ónodi országgyűlés adhatja kezünkbe a kulcsot.

Már a fejedelmi előterjesztés az addigi politika gyökeres megváltoztatásában jelöli ki az országgyűlési munka feladatait. Mivel a hadakozást — mondja — „azon utak és módok követése által, melyekkel eddig, folytatnunk nem lehet, válasszunk oly utat, mely által boldogulásunkat leginkább remélhetjük”. Vajon bekövetkezett ez a fordulat? Az országgyűlés részletes történetét máig sem ismerjük, de az új út néhány irányjelzője így is kiemelkedik: kikiáltják a függetlenséget, devalválják a rézpénzt, elrendelik, hogy adósságok, zálogos javak is fizethetők vele. Már ez az utóbbi intézkedés is alkalmas arra, hogy megcsapolják a nemesi javakat és felszökjék a zsold értéke, de a jobbágyság vállaira malomkőként nehezedő háborús terhek elosztásának gyökeres megváltoztatását az általános adókötelezettség kimondása jelenti. Ezután az ország minden lakosa köteles részt vállalni a háború és a kuruc állam terheiből, s az egyháziak, főurak, nemesek vagyonuk arányában kell, hogy fizessék az adót. Kényszerűségből vállalták, hogy hátukban érezték a békétlen, a lázongó hadak fegyvereit. Az általános adózásról hozott országgyűlési végzés, bár még messze esik a polgári államban megvalósuló adópolitikától, bár a nemeseket és a katonákat személyükben mentesnek tekinti, s végrehajtása nem valósulhatott meg, mégis nagy előrelépést jelentett a nemesi adómentesség addigi gyakorlatával szem-

⁵⁴ Rákóczi levelei Károlyinak. Eger, 1706. ápr. 13., 18., aug. 17., AR. I. köt. 522—524, 529, 591. l. — Rákóczi levele Pekry L.-nak. Tornaljai tábor, 1706. okt. 9. *Thaly Kálmán*: Történelmi Kalászkok, 1603—1711. 233—237. l. — Rákóczi levelei Károlyinak Torna, 1706. okt. 12., Daróc 1706. okt. 31. KCSO. V. köt. 537., 557. l., Bodoló, 1706. okt. 15. AR. I. köt. 639. l.

⁵⁵ Kálmáneczay I. Rákóczinak Szigeth, 1705. márc. 30. OL. RSzt. II. 2. e/A. — Az őrszegi tartományban lakók kiváltsága Újvár, 1706. jún. 7 (?) uo. II. 3/h II. 433—434. — A göncziek kiváltsága: Rozsnyó, 1706. nov. 23. Idézi: *Iványi*: i. m. 55—56. l.

⁵⁶ Rákóczi Bercsényinek Rozsnyó, 1706. dec. 8. — AR. II. köt. 54. l. — *Iványi*: i. m. 56. l.

ben. Méltán nevezhetjük úgy, ahogyan Rákóczi, a köztelherviselés kimondásának.⁵⁷

A szabadságharc társadalmi távlataiban az általános adókötelezettséget jól látható szálak kötik össze, a háború terheit egyedül viselni nem képes, de viselni egyedül nem is akaró falvak jobbágymozgalmaival s a katonakövetelésekkel. Jelentősége nemcsak azért megkerülhetetlen a magyar történetben, mert most mondta ki először országgyűlés, hogy a nemesség is általában és nem kivételesen köteles részt vállalni az ország terheiből, hanem azért is, mert alapot adott, hogy a jobbágykatonaság osztályköveteléseit a kor adott keretei között elégíthessék ki. A megoldás útját Göncz hajdúvárosi kiváltságát megerősítő 24. articulus villantja fel. A rendek egyakarattal elfogadják, hogy a gönczi lakosok, kik „Hazánk szabadságáért indított hadakozásunknak mindgyárt kezdetitől fogva . . . fegyverben lévén” a hajdúvárosi szabadsággal „felékesíttessék”. Annál is inkább — és ezt nagyobb gonddal szövegezik meg, mint magát a kiváltságról szóló részt —, mert a földesuraik veszteségét a fejedelem megtéríti. „Hogy az oda való örökös és zálogos földes uraknak, valami károk s praesudiciumok ne következzenek, megegyeztünk azon is és elvégeztük, hogy ő Fejedelemsége az örökös urakkal megalkuván, úgy a nemes Egri cáptalannal is, abban való Dézmájokért végezvén, mint azoknak az ő jussokért való megelégitésében módot talályon és teljes satisfactiot adhasson számukra.”⁵⁸

Nem bizonyítják, de okkal teszik feltételezhetővé az eddig ismert töredékes adatok, hogy az elégtételt, a kielégítés alapját ebben az elgondolásban az ország pénze, az adóból származó bevétel alkotja. Az ónodi országgyűlés 6., az általános adókövetést kimondó articulusához, mint a láncszem kapcsolódik a 24., s a kettő együtt már a jobbágyi osztályharc új távlatai előtt nyit utat. A nemes pillanatnyi érdekei most nem szenvednek esorbát, de a hajdúkiváltság állami megváltással történő adományozása lehetőségeiben, a fejlődés jövőbe-futó pályáját nézve, a nemességnek mint osztálynak érdekeit ássa alá.

A gönczi hajdúvárosi privilegium a XVII. század jobbágyi osztályharcának eredményeit és további elkövetkezendő lehetőségeit sűríti össze. A hajdúkiváltság nem egyéni földesúri szándékból, a megyék ellenére született meg, hanem országos szinten megerősítve, állami rendeletre jött létre. Nem a földesúr vonja meg magától a falut vagy pusztát birtokot, hanem a nemesség részéből hasítja ki a kuruc állam, és ezért kártérítést fizet. Az ónodi országgyűlés 24. articulusában, igaz hogy még csupán egyetlen helysége és a jobbágyi társadalom egyetlen, fegyverviselő csoportjára leszűkítve, de már a 48-as jobbágyfelszabadító törvény egyik alapelgondolása is megvillan.⁵⁹

⁵⁷ Wellmann Imre hívta fel először a figyelmet a romantikus köznemesi történetírás ferdlítésire az ónodi országgyűlést illetően, s történetét a társadalmi realitás igényével vázolja fel. Az ónodi országgyűlés történetéhez. Szentpétery Emlékkönyv 1938. — „Beresényi úr olyakat is immunitált az *köztelherviseléstől*, . . .” (kiemelés tőlem — V. Á.). Rákóczi levele Eszterházy D.-nak Kísér, 1708. márc. 31. AR. III. köt. 225. l. — „ . . . parancsoljuk, hogy a köztereh egyenlőképpen supportáltassék . . .” Rákóczi levele Máramaros megyének. Eger, 1708. ápr. 5. AR. III. köt. 392.l. — *Heckenast Gusztáv* (Magyarország története 1526—1790. Bpest. 1962. 363. l.) a személyi mentességet hangsúlyozza.

⁵⁸ „Articulusok, melyet a Magyar-Ország, Hazájok Szabadságáért össze-szövetkezett Statusok és Rendek . . . 1707 Esztendőbeli Pünköst Havának 16. napjára . . . az Onod táján levő mezőben tartatott közönséges Gyűlésben concludáltattak és végeztettek. 24. Articulus.” Országgyűlési Könyvtár. Gyurikovics Gyűjtemény B 1/81 (87).

⁵⁹ Az eddigi ismeretek szerint a korabeli gyakorlatban annyira egyedülálló a jobbágyszolgálatások állami megváltása — ami Göncz esetében történt —, hogy feltehető, Rákóczi egyedül a

Az ónodi országgyűlés intézkedéseinek hatóságait igen kis körre szűkítette le a szabadságharcot fojtogató katonai helyzet és a külpolitikai viszonyok. Nem érhetek be az általános adózás eredményei sem. De a katonai igények érvényesítése előtt, mondhatnánk, szabad kapukat nyitott. 1708-ban elnyeri a hajdúvárosi kiváltságot Diószeg, majd augusztus 25-én Rákóczi Tarpának ad kiváltságlevelet. A város lakói fegyveres harcuk érdeméért szabadulnak meg a jobbágyi kötelesegektől, csak katonai szolgálattal tartoznak. A katonaszabadság azonban már nem zárt életforma; kiváltságaik között a vámmentesség, a harmincadmentes szabad kereskedés is szerepel, s a futó jobbágyok náluk menedékjogot nyernek.

A jobbágyiség szabadparaszti életformába lendülő fejlődésének ezt a szilárd kiindulási alapját minden fegyverre kelt jobbágy elnyerheti, ha hűségesen kitart a zászlók alatt. A sárospataki országgyűlésen 1708 decemberében hozott törvény minden jobbágykatonát felszabadít a földesúri hatalom alól.

Nem csupán a veszteségek sorozata, az általános kétségbeesés szorította rá a szabadságharc vezetőjét a sárospataki katonafelszabadító törvény megalkotására. Létrejött szerves következménye volt a jobbágyiség osztályharcának és egyenes folytatása az ónodi országgyűlés intézkedéseinek. Ugyanakkor megalkotására a nemesség magatartása is sürgetett; valószínű, hogy nem csupán a hadiszerecse elfordulása hajtja a császár oldalára a földesurakat és a nemesi tiszteket. 1708 folyamán Rákóczi az addigiaknál is nagyobb figyelemmel kíséri a jobbágyokat. Aggodalmas gonddal vizsgálta ki minden, a jobbágyok magatartásáról árulkodó esetet. Károlyi márciusban azt írja, hogy a jobbágyok „a dica iránt nem annyira refractáriuskodnak, hanem egész faluk zászlót emelnek s emelni igyekeztenek”, s Rákóczi ez időben írott leveleiben sorozatosan a szegények igazsága mellé áll.

Már 1708 szeptemberében kiadott pátensében mentesíti minden adótól és contributiótól a fegyverre kelőket. A trencsényi csata nagy vérvesztése után a parasztság általános felfegyvezésével akar új hadsereget teremteni. Az új hadseregtoborzás már az általános katonaszabadság szellemében történt. A sárospataki törvény sem csupán a már fegyverviselők kielégítésére született meg, hanem a további hadseregkiegészítés alapjául szolgált. Nem tudni bizonyosan, hogy 1708 őszén vagy 1709 elején keletkezett-e az a hadfogadó utasítás, amely a portalis hajdúk felállítására módoszatairól szólva a jobbágyiságból való felszabadulást és a szabad letelepedést minden fegyverfogó jobbágynek biztosítja. A kapitányok számára kiadott utasítás hetedik pontja szerint: „Hogy pedig ebben is a népnek kedve indíttassék, mindenütt promulgáltassa” . . . hogy akik felkelnek és állhatatosan fegyverben maradnak . . . „ha csak maguk szánt szándékkal vissza nem akarnak menni előbbeni lakóhelyekre, bizonyos föld adatik letelepedésekre, és minden jobbágyi szolgálattal, s kötelesegtől maga személyében és maradékiban felszabadíttatnak”. A fegyveres szabadságát országos törvény hitelesíti és átfogó terv, országépítő elgondolás és történelmi tapasztalatok sora áll mögötte.

Mikor a jobbágyok tudomást szereztek „a confederalt nemes Magyar Haza statutumiról”, már pusztított a pestis és teljességgel kimerültek a hadakozáshoz

kényszer hatása alatt jutott ilyen megoldásra. Az úrbéri viszonyok állami kárpótlással való teljes megszüntetését 1848-ban a köztelherviséssel együtt mondják ki. Az országgyűlés 1848. márc. 15-én reggel hozott mindkét kérdésben elvi határozatot. Az állami kárpótlás jelentősége a kelet-európai jobbágyfelszabadításokhoz: *Niederhauser Emil*: A jobbágyfelszabadítás Kelet-Európában. Bpest. 1962. 138—140, 309—310. l.

szükséges energiák. A nemesség a hajdúvárosi kiváltság kimondásának nem adott hitelt. Bagossy Pál generális futár 1709 elején éppen Tarpán hirdeti a vitélő rendnek és a lakosoknak, hogy — mint Rákóczi ír róla — „igéretünknek és Hajdúvárosi szabadság adásunknak is ne hidgyenek”.⁶⁰ A várakat, nagy területeket elfoglaló császári csapatok pedig végérvényesen elsöpörték minden lehetőségét a katonaszabadság elnyerésének.

Végigtekintve a jobbágyok harcain, melyet a Rákóczi-szabadságharc alatt mint katonák vagy otthonlakos parasztok egyéni felemelkedésükért vívtak, megállapíthatjuk, hogy annak minden mozzanata szorosan összefonódott az ország függetlenségéért indított küzdelemmel. Az idegen abszolút államhatalom ellen kezdett háború az elnyomottak jelentős számú csoportjának teremtett lehetőséget arra, hogy levethesse a jobbágyi igát. A kuruc állam nemesi keretei közé a jobbágykatonák vertek éket. A harcoló társadalmat pedig a falvak és táborok forrongó, nyakas népe kényszerítette rá, hogy megkíséreljen átlendülni a rendi kiváltságok fenntartásának holtpontjain. Az elért eredményeknek még szinte a megízlelésére sem jutott idő. Meghiúsította a szatmári béke, betemette a XVIII. század új erőre kapott feudális világa. Az emlékezet azonban sokáig őrizte. 70—80 éves emberek vallják 1765-ben, hogy a „Rákóczi revolúció” idején „földesurat nem ismertek”.

⁶⁰ Tarpa hajdúvárosi kiváltságát ismerteti: *Esze—Köpeczi*: i. m. 82. l. — Radvánszky János Beresényinek Radvány, 1708. aug. 13. OL. Radvánszky cslt. III. o. XXXVI. cs. 16. sz. — Károlyi levele Rákóczinak Olesva, 1708. III. 25. AR. XII. köt. 367. l. — Rákóczi maga is az ónodi országgyűlést tekinti az 1708-as katona-jobbágy intézkedések alapjának, s már a sárospataki országgyűlés előtt felmenti a fegyverfogókat minden teheről: „Jóllehet mind ekkoráig is, minék utána . . . nemzetséges fegyverünket fel kötöttük mindenkoron az volt feltett első szándékunk, hogy az Haza Lakosinak sérelme nélkül az fegyvert viselő rendeknek (kiemelés tőlem — V. Á.) . . . vigasztalást abban is nyújthassunk, hogy mind magok, mind pediglen házoknál maradot cselédgyi csendesebben maradhassanak; A mint hogy ezen Attyai indulatunknak, és jó igyekezetünknek czellyára, még az ónodi közönséges gyűlésünknek alkalmatosságával, köz akarattal tettünk vala végzést . . . az következő közönséges gyűlésünkben leendő statusoknak ratificatiojáig is, mivel az réz pinznek, mellyel másként az Hadak szoktak vala fizettetni, böcsi annyira meg romlot, hogy a mi fizetése adattatot is, annak éppen semmi hasznát nem vehetik, kegyelmesen resolváltuk, hogy nem csak minden Portiobeli, egy egy Dicajok relaxaltassék, hanem, tellyességgel minden contributioit mentek legyenek.” Szerencsi tábor, 1708. szept. 30. MTA. Kt. Oklevelek. 1708. — Az általános mentesség és szabadság ismét csupán a családfőt és feleségét, vagy a fegyverviselő maga személyét illeti: „azzal, hogy ha valamelly meg irt mód szerént a Haza szolgálattýára kötelezi magát, Apját, Bátyát, Eöcsét, Sógorát, vagy más akármelly attyafiát az közterhektül, következőképpen Földesur Jussától nem szabadéhattya, hanem egyedül maga, Felesége, exemptus és immunis lézen azon terhektül . . .” Beresényi pátense: *Lelesz*, 1708. dec. 22. *Hornytik*: i. m. IV. köt. 419—420. l. — A sárospataki országgyűlés végzései: Eszterházy Antal tábori könyve. Bpest, 1901. 286. l. — *Puncta observationum de Modalitate Suppletationis Militiae. s. d. OL. RSzlt. V. 2/c. Eszterházy Antal táborikönyvében lényegében azonos utasítás az 1709. febr. 3. és febr. 6-i levelek közé van bejegyezve. Itt a fegyverfogók letelepedésére nem bizonyos föld, hanem falu adatik; i. m. 320—325. l. — Rákóczi levele Károlyinak 1709. febr. 4. AR. XII. köt. 444—445. l.*

Á. R. VÁRKONYI

DER KLASSENKAMPF DER LEIBEIGENEN ZUR ZEIT DES FREIHEITSKAMPFES RÁKÓCZIS

Zusammenfassung

Initiatoren des gegen den Absolutismus der Habsburger im Frühjahr 1703 im nordöstlichen Teile Ungarns ausgebrochenen Aufstandes waren Leibeigene, das Los der Leibeigenen teilende gewesene Soldaten, Bewohner der Marktflecken, Mitglieder des niederen Adels, deklassierte Elemente, die »Herumirrende«, »Diebe« genannt wurden und die sich in Gruppen in die Berge zurückgezogen hatten. Diese Gesellschaftsschicht bildete auch die Massenkraft des unter der Führung Franz Rákóczi II. aus dem Aufstand sich entfaltenden Freiheitskampfes. Die Studie erschließt die gesellschaftlichen Motive des antihabsburgischen Kampfes dieser Gesellschaftsgruppen und analysiert die Gegensätze, die innerhalb des Lagers des Freiheitskampfes zwischen dem die Führerpositionen innehabenden Adel und den um die Unabhängigkeit des Landes, zugleich aber auch um ihre persönliche Befreiung kämpfenden Leibeigenen bestanden.

Die Einrichtung des Absolutismus der Habsburger in Ungarn am Ende des 17. Jahrhunderts diente der Festigung der feudalen Gesellschaftsordnung. In der Nähe der in der Mitte des Landes dahinziehenden türkischen Grenze lebten in großer Zahl Gesellschaftsschichten, die dem Könige, den Fürsten von Siebenbürgen oder ihren Gutsherren bewaffneten Dienst zu leisten hatten und dafür von allen, ihrem Gutsherrn oder dem Staat zu leistenden Lasten befreit waren. Wien hat nun nach der Vertreibung der Türken diese Heiduckenprivilegien oder Soldatenfreiheit genießenden Schichten der Macht der Gutsherren unterworfen und zu Steuerzahlung gezwungen. Ebenso wurden den in den Festungen dienenden ungarischen Soldaten, die, da sie keinen Sold erhielten, ihren Lebensunterhalt in der Landwirtschaft, als Wein- und Viehhändler zu sichern suchten, die Möglichkeiten eines freien Lebens entzogen. Den freien Bauern der Marktflecken wurden durch das staatliche Steuersystem und die monopolisierende merkantilistische Wirtschaftspolitik des Staates horrende Lasten auferlegt, die durch Warenproduktion wirtschaftlich erstarkenden Einwohner der Marktflecken und solche unternehmungslustige Leibeigene, wie Tamás Esze aus Tarpa, der vom Salzhandel lebte, dann aber wegen des staatlichen Salzmonopols gezwungen war, in den Bergen mit Seinesgleichen, mit »Dieben«, Praedones herumzuirren, wurden zugrunde gerichtet.

Als sich Franz Rákóczi II. an die Spitze des Aufstandes stellte, rief er die Leibeigenen mit dem Versprechen unter die Fahnen, daß alle, die zu den Waffen greifen, von sämtlichen gutsherrlichen und staatlichen Lasten befreit werden. Dieses Versprechen des Fürsten hat im Laufe des ganzen Freiheitskampfes im Verhalten der Leibeigenensoldaten eine ungemein große Rolle gespielt. Der Anschluß des Adels konnte nämlich nur zum Preise der Sicherung und des Schutzes ihrer feudalen Vorrechte und Privilegien und der Zurückdrängung der Forderungen der Leibeigenen gesichert werden. Auf den staatlichen Fiskalgütern wiederum wurden im Laufe des Krieges die urbairalen Leistungen und Roboten der daheim gebliebenen Familienmitglieder der Leibeigenen in erhöhtem Maße benötigt. Außerdem mußte Rákóczi — da er keine Steuern einnehmen ließ und vom Ausland nur minimale Unterstützung erhielt — die Kosten der Kriegführung größtenteils aus den inneren Kraftquellen des Landes, durch die Verwertung der Naturschätze decken: die Versorgung des Militärs mit Lebensmitteln belastete den Haushalt der Leibeigenen. Von der Leistung derartiger Lasten hat der Fürst nur die unmittelbarsten Angehörigen der zu den Waffen Gegriffenen befreit. Ja, nach 1704 wollte er mit der Schaffung einer systematisch besoldeten regulären Armee die Soldaten endgültig von der Gesellschaft der Leibeigenen trennen. In der ersten Hälfte des Freiheitskampfes wird die Leibeigenenpolitik Rákóczis durch die Praxis der absolutistischen Staaten charakterisiert: er beschützt die Leibeigenen gegen die Übergriffe der Gutsherren, um sie zu befähigen, die Lasten des Staates zu tragen.

Die vom Fürsten in Sachen der Leibeigenen getroffenen Verfügungen haben jedoch die Leibeigenensoldaten nicht befriedigt, und sie kämpften konsequent weiter, um mit ihren weiteren Angehörigen die erbliche Befreiung von der Abhängigkeit von ihrem Gutsherrn zu erreichen.

Die inneren Verhältnisse des gegen den Habsburgischen Staat kämpfenden Ungarns sind durch den Ausbruch der Gegensätze zwischen Leibeigenen und Adeligen und durch leidenschaftliche Zusammenstöße gekennzeichnet. Der Gegensatz zwischen Leibeigenen und Adeligen wurde in der Armee, auf den Fiskalgütern, ja auch auf den Gütern von privaten Grundherren besonders im Jahre 1706 ungemein gespannt. Militärrevolten folgten einander, die fiskalischen Güter werden besetzt, die Leibeigenen wieder gehorchen ihren Grundherren nicht, drohen, sie zu ermordern, halten Versammlungen ab, ja es kommt sogar vor, daß sie die Güter der Grundherren besetzen.

Anfangs versucht Rákóczi, die Unzufriedenheit der Bauern mit Waffengewalt zu brechen, nach 1706 ändert er jedoch seine Innenpolitik. Er verfügt die allgemeine Steuerpflicht, läßt diese am Landtag von Ónod im Jahre 1707 auch inartikulieren; dies bedeutet, daß in Hinkunft auch der Adel verpflichtet ist, Steuern zu zahlen. Einigen Ortschaften verleiht er Heiduckenprivilegien. Das Beispiel des Marktflleckens Göncz zeigt, daß er die Rechte der Grundherren mit Geld ablöst. Und darin kann schon ein blasses und frühes Vorbild der Erblösung des Jahres 1848 erblickt werden. Schließlich sichert im Jahre 1708 ein Landtagsbeschluß den unter den Waffen stehenden Leibeigenen die erbliche Befreiung von ihrer Abhängigkeit, und das neue Patent über die Soldatenwerbung stellt ihnen in Aussicht, daß sie nach dem Kriege freien Boden oder Dörfer zur Niederlassung erhalten.

Während des Freiheitskampfes zeigten bisher unbekannte Momente des bauerlichen Klassenkampfes, daß sich der Kampf um die Erlangung der staatlichen Unabhängigkeit mit dem — oft überhaupt nicht bewußten, jedoch immer lebendigen — Kampf um den gesellschaftlichen Fortschritt verknüpfte. Die Berücksichtigung der drückenden Verhältnisse betont aber noch mehr, wie vorwärtsweisend, weitschauend Rákóczis staatspolitische Tätigkeit war.